Arşiv Vesîkalarına Göre Ma'mûretü'l-Azîz (Elazığ) Vilâyetinde 1890'larda Başlayıp 1916'ya Kadar Devam Eden Müftülük Krizi

Ahmet KARATAŞ*

Öz

Ma'mûretü'l-azîz'de 1890'lı yıllardan 1916'ya kadar süren; şehir halkı, vâlilik, Dâhiliye Nezâreti, Sadâret ve Meşîhat arasında onlarca yazışmaya konu olmasına rağmen kesin çözüme kavuşturulamadığı için buhrâna dönüşen bir müftülük meselesi vardır. Bu makalede söz konusu mesele Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki (COA) belgelere dayanılarak önce tespit edilmiş, sonra da başlangıcından nihâyete erene kadarki süreç anlatılmaya çalışılarak Elazığ'ın müftülük târihine ve o devrenin müftülerinin tercüme-i hâllerine mütevâzı bir katkı sağlama amacı güdülmüştür. Bu şehrin dinî, ilmî, edebî, irfânî ve siyâsî târihi bakımından önemli yer işgâl eden müftülük makamıyla ilgili yapılmış derinlikli akademik çalışmaların bulunmaması mahallî kaynaklarda ve halk arasında bazı müftü efendilerin hayatlarının menâkıbla örülmesine yol açmıştır. Halbuki araştırdığımız dönemin iki esas müftüsü Beyzâde Mehmed Nûri ve Mehmed Fâik Efendiler icraatlarıyla ya baş ağrıtan problemlere eklemlenmişler yahut başlı başına problem olmuşlardır. Yaklaşık yirmi yıl boyunca halledilemeyen kriz 1916'da Harputlu Mehmed Kemâleddin Efendi'nin müftü tayin edilmesiyle çözüme kavuşmuştur. Bu üç müftü efendi Ma'mûretü'l-azîz'de şâir, müderris ve muallim kimlikleriyle de şöhret bulmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: Ma'mûretü'l-azîz, müftülük, Beyzâde Mehmed Nûri, Mehmed Fâik, Bahâeddin, Ömer Fehmî, Kemâleddin Harputi

ACCORDING TO ARCHIVE DOCUMENTS THE MUFTI CRISIS IN MAMURETU'L-AZİZ (ELAZIĞ) PROVINCE FROM 1890'S UNTIL 1916

Abstract

There is a "mufti" crisis in Mamuretü'l-aziz (Elazığ) that started in 1890 and continued until 1916. This crisis has not been solved in spite of all efforts of the townspeople, the governorate, the Ministry of the Interior and Meşihat Institution. In this article, the crisis was determined and explained based on the documents of the Presidential Ottoman Archives. This article also contributed to the history of Elazığ's mufti institution and the biographies of the muftis of that period. When the article is examined, it will be seen that Mehmed Nuri Efendi and Mehmed Faik Efendi, the two most important muftis of that period, have created problems with their actions. The crisis, which had not been solved for about twenty years, was resolved in 1916 when Mehmed Kemaleddin Harputi was appointed mufti. These three mufti were also famous for being poet, mudarris and teacher.

Key Words: Ma'mûretü'l-azîz, mufti institution, Beyzâde Mehmed Nuri, Mehmed Fâik, Bahâeddin, Ömer Fehmî, Kemâleddin Harputi

Makalenin Geliş Tarihi: 04.11.2018; Makalenin Yayıma Kabul Tarihi: 10.12.2018

* Doç. Dr. Marmara Üniversitesi, İlâhiyat Fakültesi, Türk İslâm Edebiyatı Ana Bilim Dalı. ORCID: 0000-0001-8469-2996, karatasahmed@gmail.com.

Giriş

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki (COA)[1] vesîkalardan anlaşıldığına göre Ma'mûretü'l-azîz'de 1890'lı yıllarda başlayıp 1916'ya kadar krize dönüşerek devam eden bir müftülük meselesi vardır. O yıllarda bu makamda Hüseyin Efendi'nin oğlu Dellâlzâde Hacı Mehmed Efendi (1880-1893),[2] Beyzâde Hacı Mehmed Nûri Efendi (1893-1904),[3] Müftü Dellâlzâde'nin oğlu Mehmed Fâik Efendi (1904-1908),[4] yine Beyzâde Mehmed Nûri Efendi (1908-1910), kardeşi Beyzâde Hacı Bahâeddin Efendi (1910-1912),[5] bir daha Beyzâde Mehmed Nûri Efendi (1912-1915), Alafdârzâde Ömer Fehmî Efendi (1915-1916)[6] ve Mehmed Kemâleddin Efendi (1916-1926) vazife yapmışlardır. Müftü tayin ve azillerini beğenmeyen Ma'mûretü'l-azîz'in müderris, ulemâ, umerâ, şeyh, imam, hatip, esnaf, eşrâf, tüccar, ağa vs. tâifesi İstanbul'a sürekli ihbârnâmeler, şikâyet dilekçeleri ve tahkikat talepleri yollamışlardır. Bu yazıları ma'zûl müftülerin ve taraftarlarının birbirleri aleyhindeki telgrafları takip etmiştir. Vilâyeti, Bâb-ı Âlî'yi ve Dâire-i Meşîhat'i yıllarca uğraştıran mesele kâh "*hüsn-i idâre-i maslahat*" telkinleriyle, kâh güçlü olanın yeniden atanmasıyla, kâh vâlilerin inisiyatifiyle halledilmeye çalışılmışsa da 1916'ya kadar kesin başarı sağlanamamıştır.

1 Türkiye'nin Cumhurbaşkanlığı Hükûmet Sistemi'yle yönetilmeye başlamasının ardından 9 Temmuz 2018'de yayımlanan 703 numaralı KHK ile Başbakanlık Kurumu ilgâ edilince bu kuruma bağlı olan Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhurbaşkanlığı'na bağlanarak adı "Devlet Arşivleri Başkanlığı" şeklinde değiştirildi ve bu müdürlükteki Osmanlı Arşivi de diğer birimlerle birlikte Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı bünyesine alındı. Bu sebeple makalemizde BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) yerine COA kısaltması (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi) kullanılacaktır.

2 Hayatı hakkında bilgi için bk. İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında,* 1. Baskı (İstanbul: Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı, 1959), 2: 220-221.

3 bk. Sunguroğlu, *Harput Yollarında,* 2: 115-120.

4 bk. Sunguroğlu, *Harput Yollarında,* 2: 221-229.

5 bk. Sunguroğlu, *Harput Yollarında,* 2: 120-122. Sunguroğlu Bahâeddin Efendi'nin müftülüğünden bahsetmemektedir.

6 Bu görevde vekâleten bulunan Ömer Fehmî Efendi o sıralar asâleten Harput müftüsüdür. "Alafdâr" kelimesinin aslı İ. Sunguroğlu'nun âile ferdlerinden aldığı bilgiye göre "para, maaş sâhibi" mânâsındaki "Ulûfedâr"dır, ancak bu kelimenin daha yaygın olarak "hayvan yemi ve her çeşit hububât satıcısı, zahireci" mânâsı da bulunmaktadır. Âile Harput'ta "Alafdâr/ Alefdâr" olarak tanındığı için biz de öyle yazdık. bk. *İlmiye Salnâmesi,* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1334), 250; Sunguroğlu, *Harput Yollarında*, 2: 420-421; 518; Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı,* 1. Baskı (İstanbul: İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1996), 4: 214. S. Albayrak Alafdârzâde'nin vilâyet müftülüğü için Mayıs 1330 (Mayıs 1914) târihini verirken Sunguroğlu 1916 târihini kaydetmektedir. Aşağıda görüleceği üzere Şeyhülislâm Ürgüplü Mustafa Hayri Efendi'nin Alafdarzâde'nin görev süresini uzattığı 23 Şubat 1330/ 8 Mart 1915 târihli yazısı ve Sadâret Kalemi'nin 2 Mart 1331/ 15 Mart 1915 târihli tezkiresinde ondan "Harput kazâsı müftîsi" olarak bahsedilip vilâyet müftü vekilliğine değinilmemesi o târihlerde Alafdarzâde'nin henüz vekil tayin edilmediğini göstermektedir. Kemâleddin Efendi Şubat 1916'da müftülüğe atandığına göre Alafdarzâde vekâleti Nisan 1915-Ocak 1916 arasında yürütmüş olmalıdır. Zira Albayrak'ın kaydına göre Müftü Efendi 3 Şubat 1916'da vefât etmiştir (Sunguroğlu'nda ise vefât kaydı 1917'dir).

Beyzâde Mehmed Nûri Efendi'nin İlk Müftülük Devresi (1893-1904)

1880-1893 yılları arasında Ma'mûretü'l-azîz müftülüğünde resmen Dellâlzâde Mehmed Efendi bulunmuştur. Yaşı sekseni geçtiği için son yıllarında vazifeyi fiilen Ma'mûretü'l-azîz Evkaf Komisyonu Reisliği yapan oğlu Mehmed Fâik Efendi yürütmüştür. Bu durum muhtemelen birtakım tatsızlıklara yol açınca Dellâlzâde kendi yerine oğlunun atanmasını şart koşarak istifâ etmiştir. Meşîhat istifâyı kabul etmişse de müftülüğe müderris Beyzâde Mehmed Nûri Efendi'yi atamıştır.[7] Bundan kısa süre önce de Ma'mûretü'l-azîz vâliliğine Sinop Mutasarrıfı Enis Paşa getirilmiştir. Şehrin ileri gelenlerinden yaklaşık seksen kişilik bir grup Ma'mûretü'l-azîzlileri temsîlen 8 Teşrîn-i Evvel 1309/ 20 Ekim 1893'te Mâbeyn-i Hümâyun'a hem Enis Paşa'nın hem de Beyzâde'nin tayinleri vesilesiyle teşekkür telgrafı yollamışlardır. Telgrafta Beyzâde "*kemâlât-ı ilmiyye ve fezâil-i zâtiyye ile mümtâz ve hasâil-i hasene-i İslâmiyye ile beyne'l-enâm şöhret-endâz*", "*umûmun emniyet ve i'timâdlarını kazanmış*" bir zât sûretinde tavsîf edilmektedir.[8] Aynı telgrafta Enis Paşa da "*...burayı teşrîflerinde her bir umûrda rızâ-yı meyâmin-irtizâ-yı cenâb-ı zıllullâhîye muvâfık harekât-ı müstakimâne ile isticlâb-ı da'avât-ı hayriyyet-i inâyet-i şehryârîye leyl ü nehâr hasr-ı emel ü efkâr eden vâlî-i âlîmiz Enîs Paşa Hazretleri*" ifâdeleriyle övülmüştür. Ancak bu telgraftan bir hafta önce 1 Teşrîn-i Evvel 1309/ 13 Ekim 1893'de aralarında bizzat müftü Beyzâde, müderris Mehmed Kemâleddin Efendi, babası Abdülhamîd Efendi, ağabeyi Mehmed Said Efendi, Müftüzâde Mehmed Fâik Efendilerin ve aşağıda bahsi geçecek Çarsancak Beylerinin de yer aldığı Ma'mûretü'l-azîz'deki seçkin başka bir grubun aynı Enis Paşa'yı memleketi zarara uğratan işleri, halka hakaret ve zulmetmesi, "*... İslâm ve Hıristiyan hânelerinde tertîb etdirdiği ziyâfetlerdeki evzâ-ı gayr-ı lâyıkasından başka leyl ü nehâr ayş ü ıtrâba fart-ı inhimâki*" ve "*...bâ irâde-i seniyye umûr-ı hükûmetde istihdâmdan men edildiği hâlde her nasılsa yine işe sokulmuş olan mürtekib-i şehîr Reşîd Efendi'ye*" arka çıkması, "*... ne'ûzu billâhi Te'âlâ mûcib-i küfr olacak elfâz-ı galîze ile sebb ü şetm eylemek gibi seyyiât*" işleyerek İslâm anlayışına sığmayacak davranışlar sergilemesi ve daha bazı usulsüz işlere bulaşması sebebiyle Dâhiliye Nezâreti'ne şikâyet etmeleri ilginçtir.[9] Esâsında her iki yazı şehri ellerinde tutmak isteyen grupların gövde gösterisi mâhiyetindedir. Nitekim Sadâret daha kalabalık imzaya sahip teşekkür metninden ziyâde art arda yollanan şikâyet dilekçelerini ciddiye alarak Enis Paşa hakkında tahkikat başlatmış ve gelen raporlar neticesinde de onu görevden uzaklaştırıp yerine 5 Teşrîn-i Sânî 1310/ 17 Kasım 1894'te Denizli sâbık mutasarrıfı Bahri Paşa'yı tayin etmiştir.[10]

7 Sunguroğlu, *Harput Yollarında,* 2: 220.

8 bk. COA, Y.Mtv. 85.67.1.1.

9 COA, Y.Prk.Dh. 7.6.2.1; Y.A.Hus. 282.38.2. Bu mazbatayı arşiv yeri ve numarasını belirtmeden kaydeden İshak Sunguroğlu belgedeki "Reşid Efendi" ismini de sansürlemiştir (bk. Sunguroğlu, *Harput Yollarında,* 1: 216-217).

10 bk. COA, BEO. 518.38820.1; Dh.Mkt. 310.30.1. Enis Paşa'nın damadı olan müşîr Zeki Paşa "*Yâverân-ı Hazret-i Şehryârîden Tophane-i Âmire Müşîri ve Umum Mekâtib-i Askeriye-i*

İlk şöhretini âlim ve mutasavvıf babası Hacı Ali Rızâ Efendi'den alan Beyzâde Mehmed Nûri Efendi'nin on yıllık müftülüğü esnâsında arşiv belgelerine yansıyan infiâl uyandıracak şikâyetlere rastlamadık. Bu on yılın yaklaşık sekizini Şerif Mehmed Raûf Paşa yerine 1895'te vâliliğe tayin edilen Dedeağaç Mutasarrıfı Raûf Bey'le uyum içerisinde geçirmiş görünmektedir.[11] Ancak 1903 Temmuzunda Şûrâ-yı Devlet azâsından Sâmi Paşazâde Hasan Bey'in Ma'mûretü'l-azîz'e vâli olmasıyla yıllarca biriken birçok mesele ayyuka çıkmış ve şikâyet telgrafları peş peşe İstanbul'a bildirilmeye başlanmıştır. Söz konusu şikâyetnâmeler incelendiğinde Beyzâde'nin sekiz yıllık dönemde "*cerbezeli kişiliği*"nin de etkisiyle[12] şehirdeki nüfûzunu hayli arttırdığı, şöhretini perçinlediği, bazı eşrâf ve zengin köy ağalarıyla berâber hareket ederek usulsüz işlere bulaştığı, fakir ve zayıf halk tabakası üzerinde baskı kurduğu, memur tayin ve azillerinde roller oynadığı, taraftarlarının sayısını çoğalttığı, onlara maddî-manevî yetkiler ve türlü imkânlar tahsis ettiği görülmektedir. Onun müftülüğü döneminde Ma'mûretü'l-azîz'deki en mühim hâdise 1895'te vukû bulan Ermeni karışıklığıdır. Bu mevzuyla alâkalı alınan bazı kararlar ve bunların uygulanmasında şehrin vâlisiyle müftüsünün tavırları şüphesiz esas belirleyici unsur olmuştur. Ne var ki bu husus hâlâ sağduyulu bir şekilde incelenebilmiş değildir. Aşağıda görüleceği üzere Beyzâde'yle ilgili şikâyetlerde geçen "zalim köy ağalarıyla birlikte müslim ve gayr-ı müslim fukarâya musallat olma", "ocakların sönmesine, güçsüzlerin mahvına sebebiyet verme", "gayr-ı meşrû menfaatler elde etme" gibi iddiâların 1895'teki hâdiselerle bağlantılı olduğunu düşünüyoruz.[13]

Şâhâne Nâzırı" imzâsıyla Hilâfet makamına yolladığı 11 Teşrîn-i Sânî 1310/ 23 Kasım 1894 yazısında kayınpederinin "*hüsn-i hizmet etmek üzere vakf-ı vücûd*" eden, doğru yoldan bir adım bile ayrılmayan bir vâli olduğunu, insanların kendisine kin ve düşmanlık beslemelerinden dolayı kayınpederinin mağduriyetine sebep olduklarını beyân etmiş ve padişahtan kayınpederinin affedilmesini dileyerek ya azil kararının durdurulması yahut Sırrı Paşa yerine Diyarbekir vâliliğine atanmasını istirham etmişse de istediği neticeyi alamamıştır. Enis Paşa bilâhere (1896'da) Şûrâ-yı Devlet Azâlığına atanmıştır (COA, Y.Prk. Ask. 101.66; BEO. 886.66418; İ.Hus. 51.66).

11 Bu dönemin azledilen ve atanan vâlileri hakkında bk. İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında,* I, 216-221. Sunguroğlu Enis Paşa yerine atanan Bahri Paşa'dan muhtemelen vazîfesine fiilen başlayamadığı için bahsetmemiştir (bk. *a.g.e.*, s. 217). Bahri Paşa vâliliğinin üzerinden henüz bir ay geçmemişken sakatlığı ("*ârıza-i vücûdiyye*") sebebiyle Teşrîn-i Sânî 1310/ Aralık 1894'te görevinden ayrılmış (COA, Dh.Mkt. 359.13.4; Y.Ee. 159.44.1), onun yerine Mâliye Nezâreti Müsteşarı Nâmık Efendi'nin atanması kararlaştırılmıştır (COA, Y.A.Res. 73.39). Ancak o da vazifeye başlayamamış, nihâyet sâbık Suriye vâlisi Mehmed Rauf Paşa vâliliğe tayin edilmiştir.

12 bk. Vâli Nûri Bey'in 10 Eylül 1322/ 23 Eylül 1906'da Dâhiliye Nezâreti'ne yazdığı telgraf. COA, Dh.Mkt. 1121.38.1.1.

13 Osmanlı Arşivi'nin erişime açılan belgelerinde bu konuya dair yukarıdaki gibi genel ifâdeler kullanılırken yabancı kaynaklarda somut birtakım örneklere ve iddiâlara yer verilmiştir. Meselâ 1895'teki hâdiseler Harput Ermenilerini tedirgin edince bu cenâhın ileri gelenlerinden bir grup kendi mahallelerini temsilen Beyzâde'ye giderek müslümanlara

Vâli Hasan Bey'in Beyzâde'nin hukuksuzluklarına müdâhele etmesi aralarının bozulmasına yol açmıştır. Nihâyet Haziran 1904'te Sadâret'e yazdığı telgrafta onun azlini, yerine de Fâik Efendi'nin tayinini istemiştir. Sadâret'ten de Meşîhat'e gönderilen 2 Temmuz 1904 târihli belgede Beyzâde'nin tasvip edilmeyen hal ve hareketlerinden dolayı müftülük makamında kalmasının münâsip düşmeyeceği dile getirilmiş, vâli ile müftü arasındaki ihtilâfın ve çatışmanın gittikçe şiddetlendiği vurgulanmış, Meşîhat gereğinin yapılması yönünde uyarılmıştır.[14] Şeyhülislâm Mehmed Cemâleddin Efendi 22 Haziran 1320/ 5 Temmuz 1904 târihli cevabî yazıda Beyzâde'nin görevden alınarak yerine mahallî ulemâdan birinin seçim usûlüyle müftü yapılacağını söylemiş,[15] 29 Haziran 1320/ 12 Temmuz 1904'te de onu resmen azletmiş ve müftülük seçiminin yapılmasını vilâyetten istemiştir. Geçen on yılda etrafında şehri ayaklandıracak büyüklükte taraftar toplamayı başaran Beyzâde azle

müdâhil olmasını ve muhtemel zâyiata karşı kendilerini korumasını ondan istemişlerdir. Bunun üzerine Beyzâde onlara müslüman olmayı telkin etmiş, bunu kabul ederlerse tellâllar çıkararak bu mahallelerin Ermenilerinin müslüman olduğunu ilan ettireceğini böylece saldırıya uğramaktan kurtulabileceklerini söylemiştir. Ancak mevzuun devâmı bu tedbirin pek işe yaramadığını göstermektedir. (Bilgi ve kaynaklar için bk. Hovsep Hayreni, *Yukarı Fırat Ermenileri 1915 ve Dersim,* 2. Baskı (İstanbul: Belge Yayınları, 2016), 203-204). Yine bu eserin dayandığı kaynaklara göre I. Dünya Savaşı sırasında Ma'mûretü'lazîz'de "tekâlif-i harbiye"nin (savaş vergisi) toplanmasından buranın İttihâd Kulübü'nün himâyesindeki bir komisyon sorumlu tutulmuştu. Komisyon azâları askerî ihtiyaçları toplama bahanesiyle Ermeni mallarını gaspetmekteydiler. Bunların usulsüzlüklerine göz yumanlar arasında devrin merkez müftüsü Beyzâde'nin de olduğu iddiâ edilmiştir (bk Hayreni, *Yukarı Fırat Ermenileri 1915 ve Dersim,* 525-526).

14 *"Sadâret-i Uzmâ Mektûbî Kalemi*
Taraf-ı Âlî-i Hazret-i Meşîhatpenâhî'ye
18 Rebîülâhir 1322/ 19 Haziran 1320 [2 Temmuz 1904]
Ma'mûretül'azîz müftîsinin sû-i hâl ve hareketi cihetiyle devâm-ı me'mûriyeti maslahaten câiz olamayacağından bahisle yerine mevâlîden Harputîzâde Mehmed Fâik ve Harput kazâsı müftîliğine de ulemâ-yı mahalliyeden Hâfız Ömer Efendilerin ta'yînleri münâsib olacağı Ma'mûretü'l-azîz Vilâyet-i behiyyesinden gelen telgrafnâmede gösterilmiş ve vâlî-i vilâyet ile müftî beyninde mevcûd ihtilâf ve mübâyenetin gitdikçe kesb-i şiddet ve maslahata intikāli ve sirâyet eylediği iş'ârât ve şikâyât-ı vâkıadan anlaşılmış olmağla îcâb-ı hâlin icrâ ve inbâsı bâbında." (COA, BEO. 2360.176988/ 1)

15 *"Bâb-ı Fetvâ Dâire-i Meşîhat-ı İslâmiyye Mektûbî Kalemi*
Aded: 55
Hüve
Taraf-ı Sâmî-i Hazret-i Sadâret-penâhî'ye
Ma'rûz-ı dâ'î-i kemîneleridir ki
18 Rebîü'l-âhir 1322 [2 Temmuz 1904] târihli ve kırk dört adedli tezkire-i sâmiye-i Sadâret-penâhîleri cevâbıdır.
Ma'mûretü'l-azîz Vilâyeti merkez müftîsi fazîletlü Mehmed Nûri Efendi'nin ahvâl ve harekât-ı gayr-ı marziyyesine dâir ve lüzûm-ı azlini müş'ir vilâyet-i müşârünileyhâdan geçende vârid olan tahrîrât-ı mufassala üzerine müftî-i mûmâileyhin devâm-ı me'mûriyeti muvâfık-ı maslahat görülemeyerek yerine ulemâ-yı mahalliyeden münâsibinin usûlen intihâb ve inhâsı cevâben tavsiye ve iş'âr kılınmış ve intihâbnâme vürûdunda icrâ-yı îcâbı tabî'î bulunmuş olmağla ol bâbda emr ü irâde hazret-i men lehü'l-emrindir.
Fî 21 Rebîü'l-âhir 1322 ve fî 22 Haziran 1320 [5 Temmuz 1904] Şeyhülislâm Mehmed Cemâleddin" (COA, BEO. 2367.177459.2)

sessiz kalmamış; sokak sokak, köy köy gezerek ahâliyi galeyâna getirmiş, azilden sorumlu tuttuğu Vâli Hasan Bey'e karşı protestolar tertip ettirmiştir. Ayaklanmalar yüzünden Ma'mûretü'l-azîz'de ve Harput'ta çarşılar dört beş gün kapalı kalmıştır. Beyzâde taraftarları günlerce geceli gündüzlü tegrafhânenin önünde toplanmışlar ve Sadâret'le Meşîhat'i telgraf yağmuruna tutmuşlardır.[16] Protestolar sürerken Vâli Bey ve onu savunan bazı kimseler de İstanbul'a Beyzâde'nin usulsüzlüklerine vurgu yapan, haksız olduğunu beyân eden telgraflar yollamışlardır. Adı müftülük için geçen Fâik Efendi de vâli lehine yazı yollayanlardan biridir. Yirmi iki arkadaşının muvâfakatıyla gönderdiği 13 Temmuz 1320/ 26 Temmuz 1904 târihli mazbatada Fâik Efendi Hasan Bey'in memleketin "*her türlü terakkıyât ve ma'mûriyetine hizmet*" gâyesiyle eşkıya ve zâlimlere karşı amansız bir mücâdele yürüttüğünü ve güçsüzlere sahip çıktığını, müftü Beyzâde'nin Vâli Bey'e gayr-ı meşrû menfaatine dokunduğundan dolayı öteden beri iftirâlar attığını, azledildikten sonra da zâlim ve fâsid bazı köy ağalarını yanına alıp câhil halkı kandırarak onun aleyhinde protestolar düzenlettiğini, sırf iftirâdan ibâret şikâyetler yazdırdığını, halbuki vâlinin Ma'mûretü'l-azîz'e geldiği günden bu yana adâlet, hakkâniyet, iffet ve istikâmetten kıl kadar ayrılmadığını; böylece hem Allah'ın rızâsını hem de fukarâ ve zayıfların memnuniyetini kazandığını, memlekette onun sâyesinde emniyet ve âsâyişin sağlandığını belirtmiştir.[17]

O günlerde Beyzâde aleyhine Sadâret'e telgraf çekenlerden biri de Ma'mûretü'l-azîz'in merkez köylerinden Perçenç'teki (Akçakiraz) Tâhiriye Medresesi Müderrisi Hacı Hüseyin Efendi'dir. Hüseyin Efendi altmış arkadaşıyla gönderdiği 17 Temmuz 1320/ 30 Temmuz 1904 târihli üç sayfalık telgrafında ana hatlarıyla şu iddiâları sıralamıştır:

16 bk. İshak Sunguroğlu, *Harput Yollarında,* I, 218; *a.g.e.*, II, 116.

17 "*Makām-ı Sâmî-i Sadâret-penâhî'ye*
Cenâb-ı Hak şehryâr-ı ma'âlî-âsâr pâdişahımız efendimiz hazretlerinin ömr-i şevket-i hilâfet-penâhîlerini müzdâd buyursun. Memleketimizin her türlü terakkıyât ve ma'mûriyetine hizmet ve eşkıyâ ve zalemenin tenkîl ü def'-i mezâlimine sarf-ı makderet ve satvet-i hükûmetle mazlûmîn ü zu'afâyı sahâbet ve cânib-i akdes-i mülûkâneye cümle tarafından isticlâb-ı da'avâta her an himmet eden vâlimiz beyefendinin icrâât-ı âdilânesinden dolayı menâfi'-i gayr-ı meşrû'ası haleldâr olarak te'sîr eyleyen memleketimiz müftîsi evvelce vâlî-i müşârünileyh aleyhinde yalnızca müftereyâta kıyâm ederek müfîd olmadığından ve bu kere de azli şâyi' olmasından kendisiyle hemhâl olan fesede ve zalemeden birtakım köy ağalarıyla şikâyetlerinden ibâret olduğunu bilemeyen cühelâ-yı ahâlîyi bi'l-igfâl müşârünileyh hakkında hilâf-ı hakîkat ve sırf iftirâdan ibâret şikâyete mücâseretleri şimdi kemâl-ı teessüfle işidilmiş vâli-i müşârünileyhin ise burayı teşrîflerinden beri ser-i mû [02] adâlet ü hakkāniyet ve iffet ü istikāmetden bir vakitde inhirâf etmeyerek her hâl ü harekâtı muvâfık-ı rızâ-yı Bârî ve âlî olup bu sûretle bütün fukarâ ve zu'afânın memnûniyetlerini kazanmış olduğunu arz ve şu sâyede nâil olduğumuz emn ü âsâyişin idâmesi müsted'â ve istirhâm eyleriz. Fermân. 13 Temmuz 320 [26 Temmuz 1904]
Mevâlîden Süleyman Paşa Müderrisi Mehmed Fâik ve yirmi iki nefer rüfekāsı olduğu." (COA, Dh.Mkt. 879.55.1-2)

a) Beyzâde Mehmed Nûri aslında câhil, haydut, bayağı bir adamken tâlihinin yâver gitmesiyle on sene evvel müftülüğü ele geçirmiş biridir.

b) Bu on sene zarfında bazı memurların da göz yummasıyla zâlim ve kötü adamlarla âdeta çete kurmuş, onların başına geçerek halka zulmetmiş, mallarına el koymuş, nice ocağı söndürmüş, nice fukarânın mahvına bilfiil sebep olmuştur.

c) Vâli Hasan Bey o zâlimlerin ellerini fukarânın yakalarından çektirmiş, müftünün şenâetlerini engellemiş, memleketin âsâyişini yeniden temin etmiştir.

d) Gayr-ı meşrû menfaatlerine dokunulan müftü önce vicdan sahibi herkesin yüreğini dağlayan iftirâ ve hezeyânlarla vâli aleyhinde yazmadık şey bırakmamış, bunların ciddiye alınmadığını görünce, özellikle azlinden sonra, gemi azıya almış, "*behâyim-i akūre*" (kudurmuş hayvanlar) gibi aveneleriyle berâber köylere, sokaklara düşerek zehirli yalanlarıyla câhil halkın kanına girmiş, onları ifsâd etmiş, vâli aleyhinde kamuoyu oluşturmaya çalışmış, başına topladığı silahlı, sopalı serserilerle insanları tehdid ederek yanında saf tutmaya çağırmıştır.

e) Bütün usulsüz çabalarına rağmen istediğini elde edemeyince hakkâklara sahte mühürler kazdırmış, amele ve hammal tâifesine uydurma isimler taktırmış, onlarla İstanbul'a ardı ardına telgraflar, şikâyetnâmeler göndermeye başlamış; isim ve imzâ kalabalığıyla Sadâret'i vehme düşürme hülyâsına kapılmıştır.

f) Sadâret işe derhal el atmazsa Beyzâde'nin fitne ve fesâdının câhil tabaka üzerindeki zararlı etkisini arttıracağı, memleketin huzurunu kaçıracağı şüphesizdir.[18]

18 "*Telgrafnâme*
17 Temmuz 1320 [30 Temmuz 1904]
Makām-ı Sâmî-i Sadâret-penâhî'ye
Cehâleti şekāveti her dürlü redâetiyle berâber tâli'in bir müsâ'ade-i mahsûsasına mazhar olarak on sene evvel vilâyetimiz müftîliğini ele geçiren zât, şeref u satvet-i hükûmeti bi-hakkın muhâfaza edemeyen ba'zı me'mûrların yedi sekiz sene devâm eden acz ü rehâvetlerinden cür'et-yâb olarak kendi gibi erbâb-ı zulm ü isâeti taht-ı himâyesine almış, bunların zu'afâ-yı halkdan ele geçirdikleri menâfi' u mebâliğa iştirâk ederek nice hânmânların harâbiyetine, nice fukarânın mahvına bi'l-fi'l bi'l-vâsıta sebeb olmuşdur. Cenâb-ı Hak halife-i adl-âyîn efendimiz hazretlerini mâ-dâme'l-melevân erîke-pîrâ-yı saltanat ü şân buyursun. Ahîren vilâyetimiz vâliliğine kemâl-i merhametlerinden ta'yîn buyurdukları asdıkâ-yı bendegân-ı saltanat-ı seniyyelerinden Hasan Beyefendi lehü'l-hamd memleketimizde bu gibi mütegallibenin eyâdî-i zulm ü istifâdelerini bî-çâregân ibâdın girîbân-ı acz u özrlerinden çekerek kurtarmış ve emn ü âsâyiş-i memleketi her zamândan ziyâde tahkîm ü takrîrle cânib-i seniyyü'l-cevânib Hazret-i Pâdişâhîye isticlâb-ı da'avât-ı hayriyye sarf-ı makderet eylemekde bulunmuşdur. Şu umûrdaki idâre müftî-i ma'rûzu'l-ahvâlin menâfi'-i gayr-ı meşrû'a ve mu'âmelât-ı redâetkârânesini ihlâl eylemiş olmağla ibtidâ bizzât kendisi erbâb-ı vicdânı dağdâr-ı âlâm edecek iftirâlar [02] hezeyânlarla vâlî-i müşârünileyh hakkında yazmadık şey bırakmadı. Bunların mukayyed olmadığını görüp seyyiâtının tahakkuk etmesinden azli emrinin vürûd etdiğini de görüp işitmekle avene-i ma'hûdesiyle berâber behâyim-i akūre gibi köylere sokaklara düşerek ve her hâl ü kāli hakkıyla idrâkdan âciz olan cühelâ-yı nâsın zehirli yalanlar[l]a kanlarına girerek urûk u a'sâb-ı halkı ifsâd ü tahrîk etmekde erbâb-ı nâmûs u iz'ânı da başına topladığı silâhlı sopalı serserîler ile bi't-tehdîd âmâl-ı müfsidâne-

Vâli Hasan Bey de şehrin ileri gelenleri gibi İstanbul'daki yetkililerle sık sık irtibâta geçmiştir. Meselâ Dâhiliye Nezâreti ve Meşîhat'e merkez nâibiyle müştereken yolladığı 9 Temmuz 1320/ 22 Temmuz 1904 târihli telgrafta müftüyle yaşanan anlaşmazlığın "*iki mütegayyir hasletin tesâdümünden mütevellid bir netîce*" olması itibâriyle taraflardan birinin mesleğini değiştirmesi gerektiğini; müftünün büyük bir menfaati elden kaçıracağı, kendisinin ise ahdini yerine getirmeyen kişi durumuna düşeceği bu şartlarda onunla asla uzlaşamayacağını; dolayısıyla "*Ma'mûretü'l-azîz müftîliğine itkān u ilmiyle ve fıkh-ı şerîfe olan mahsûsası ve zekâ-i fıtrîsiyle temeyyüz eden mevâlîden Harputî Müftîzâde Mehmed Fâik ve Harput kazâsı müftîliğine de ulemâdan Alafdârzâde Hâfız Ömer Efendilerin ta'yîn buyurulması*"nın "*muvâfık-ı maslahat*" görüleceğini yeniden arz etmiştir.[19] 15 Temmuz 1320/ 28 Temmuz 1904'te Sadâret'e yazdığı telgrafta da Beyzâde'nin kışkırtması sebebiyle ahâli diken üstünde oturduğundan Ma'mûretü'l-azîz'de sağlıklı müftülük seçimi yapılamayacağını, Meşîhat'in ivedilikle Harput'a ve Ma'mûretü'l-azîz'e re'sen müftü atamasını talep etmiştir. Vâli Bey'in Meşîhat'e önerdiği isimlerden biri kendisine arka çıkan Fâik Efendi iken diğeri Müderris Kemâl Efendi'dir. Sadâret'ten Meşîhat'e gönderilen 16 Temmuz 1320/ 29 Temmuz 1904 târihli yazıda vâlinin telgrafından bahsedilmekte ve gereğinin yapılması istenmektedir.[20] Şeyhülislâm Mehmed Cemâleddin Efendi mezkûr yazıdan hemen sonra Ma'mûretü'l-azîz'e Fâik Efendi'yi, Harput'a da Alafdârzâde Hâfız Ömer Fehmî Efendi'yi re'sen atamıştır.[21]

sine mu'âvenete icbâr eylemektedir. Gürûh-ı ma'rûzun bu kadar tahrîklerle berâber gerçi emellerine fikirlerine çendân iştirâk eden yoksa da isim ve imzâ kalabalıklarıyla isnâdât-ı vâkı'anın hakîkati husûsunda makāmât-ı âliyyeyi vehme düşürmek hülyâsıyla hakkâklardan mühürler alarak amele ve hammâl gibi eşhâsa müste'âr nâmlar ve unvânlar vererek yeniden yeniye telgraflar şikâyetnâmeler tevzî' u tertîb eylemekdedir. İsnâdât-ı vâkı'anın nasıl mâhiyeti hâiz olabileceği erbâb-ı ukūl nezdinde ma'lûm bulunacağına şüphe yoksa da bu mühim ve fesâd-âmiz sözler günden güne efkâr-ı cühelâ üzerindeki te'sîr-i mazarratı arttıracağı ve bu yüzden halkımızın refâh ve râhatının muhtell olacağı derkâr idüginden eşirrâ-yı merkūmenin te'dîbiyle harekât-ı mefsedet-kârânelerine [03] bir nihâyet verilmesini bütün memleketimizin devâm-ı emn [ü] istirâhatı nâmına istirhâm eyleriz. Fermân.
Ulemâdan Tâhiriye Medresesi Müderrisi Hüseyin / Altmış aded rüfekāsı" (COA, BEO. 2367.177459.4.1-2-3)

19 COA, Dh.Şfr. 330.82.1-2.

20 *"Sadâret-i Uzmâ Mektûbî Kalemi*
Taraf-ı Âlî-i Hazret-i Meşîhat-penâhî'ye
15 Cumâde'l-ûlâ 322/ 16 Temmuz 320 [29 Temmuz 1904]
Azli mukarrer olup ibkāsı kābil olamayacağı haberini alan Harput [Ma'mûretü'l-azîz] *müftîsi hempâlarıyla bi'l-ittihâd ahâlî-i kurâyı tehyîc ü tehdîde tasaddî gibi hilâf-ı marzî ve muhıll-ı sükûn ahvâle cür'et etmekde bulunduklarından bahisle halefinin intihâb ile ta'yîni mu'âmelesinden sarf-ı nazarla yerine mevâlîden ve müderrisînden Fâik ve Kemâl Efendilerden birinin bir an evvel buraca tercîh ve ta'yîni muvâfık-ı hâl ve maslahat olacağına dâir ba'zı tafsîlâtı hâvî bu kere dahi Ma'mûretü'l-azîz vilâyetinden vârid olan 15 Temmuz 320 [28 Temmuz 1904] târihli telgrafnâme leffen irsâl-ı savb-ı âlî-i Meşîhat-penâhîleri kılınmış olmağla meâline ve iş'âr-ı sâbıka nazaran iktizâsının îfâsı bâbında."* (COA, BEO. 2378.178310.1)

21 *"Bâb-ı Fetvâ Dâire-i Meşîhat-i İslâmiyye Mektûbî Kalemi*
Aded: 67
Hüve

Hasan Bey İstanbul'daki mercilere mevzua müteallik yazılar göndermekten yorulmamıştır. Sadâret'e çektiği 20 Temmuz 1320/ 2 Ağustos 1904 târihli telgrafta önceki vâli Raûf Bey'in mevkiini korumak maksadıyla sekiz sene boyunca müftü Beyzâde'ye boyun eğdiğini, onun da vâlinin zaafından istifâde ile köy ağalarıyla birlikte müslim ve gayr-ı müslim fukarâ ahâliye musallat olduğunu, kendisi ve ağalar hakkında şikâyette bulunanları hapis tehdidiyle şikâyetlerinden vazgeçirdiğini yazmıştır. Vâliliğe atandığı dokuz aylık zaman diliminde Beyzâde'nin baskısını kırması sâyesinde şehrin huzura kavuştuğunu, onun bunu hazmedemeyerek insanları galeyana getirdiğini, şehirde infiâl yarattığını, Harput'ta sopalı adamlar gezdirip "*erbâb-ı nâmûsu tehdîd*" ettiğini ve bazı ulemânın evine baskınlar düzenlettiğini, onları kendi tarafını tutmaya zorladığını ileri sürmüştür. Hasan Bey, Beyzâde'nin azil tebliğini aldıktan sonra bir dükkânda fırka komutanı Emin Paşa ile oturup çay içerek gösteri yapmasının azlin etkisiyle halkta oluşan olumlu havayı yeniden bozduğunu, müteâkıben arkadaşları Hacı Ziya, Muhyiddin ve Mehmed Beylerle toplanmaya cüret etmesi, yapılan nasihatlere kulak tıkaması gibi münâsebetsiz hareketleri yüzünden hepsini kolluk kuvvetlerinin yardımıyla tutuklattığını kaydetmiş; Harput kaymakamı Hâlid Bey ve yukarıda isimleri anılan zevâtın şehirden âcilen uzaklaştırılmaları gerektiğini, hükûmete yardımcı olması için bölgenin komutanı Mirlivâ Süleyman Paşa'ya da emir verilmesini Sadâret'ten istirhâm ederek yazısını tamamlamıştır.[22] Aynı gün Sadâ-

Taraf-ı Sâmî-i Hazret-i Sadâret-penâhîye
Ma'rûz-ı dâ'î-i kemîneleridir ki,
15 Cumâdiye'l-ûlâ 1322 [28 Temmuz 1904] târihli ve altmış adedli tezkire-i sâmiye-i vekâlet-penâhîleri cevâbıdır. Ma'mûretü'l-azîz vilâyeti merkez müftîliğinde bulunan faziletlü Mehmed Nûri Efendi'nin menâfi'-i zâtiyesini te'mîn maksadıyla idâre-i mahalliyeyi işkâl edecek evzâ' u harekâta tasaddîsinden nâşî azliyle yerine ulemâ-yı mahalliyeden evsâf-ı matlûbeyi câmi' fazîletlü Mehmed Fâik Efendi'nin ta'yîni ve Harput kasabası müftîliğine de ulemâdan Hâfız Ömer Efendi'nin icrâ-yı me'mûriyeti hakkında vilâyet-i müşârünileyhâdan merkez niyâbetiyle müştereken keşîde olunan şifreli telgrafnâme üzerine keyfiyet 15 Cumâdiye'l-ûlâ 1322 târihinde arz-ı atebe-i ulyâ kılınmağla ol bâbda emr u irâde hazret-i men lehü'l-emrindir. Fî 17 Cumâdiye'l-ûlâ 1322 ve fî 18 Temmuz 1320 [30 Temmuz 1904].
Şeyhülislâm Mehmed Cemâleddin" (COA, BEO. 2378.178310.2)

22 "*Bâb-ı Âlî Dâire-i Sadâret-i Uzmâ Şifre Kalemi*
Bihî
Ma'mûretü'l-azîz Vilâyetinden Vârid Olan Şifre Telgrafnâmedir
-Müsta'celdir-
Vâli-i sâbıkın muhâfaza-i mevkî emeliyle sekiz sene zarfında müftîye karşı gösterdiği mu'âmele-i mutâva'atkârâne me'mûrîn-i sâireye de sirâyet etmesiyle vilâyetin şu za'fından müftî-i mûmâileyh bi'l-istifâde müslim ve gayr-ı müslim fukarâ-yı ahâlîye tasallut eden ba'zı kurâ ağalarıyla iştirâk ve onların menâfi'ini himâye ederek kesb-i nüfûz edip kendisinden ve ağalardan şikâyet edenleri şâhid-i zor ile mahkemelerde mahkûm ve mahbûs tehdîdâtı ebvâb-ı şikâyeti seddetmiş idiyse de dokuz mâhdan beri memleket mazhar olduğu adâlet lezzetini tatmış olduğundan müftînin hâl-i sâbıkı i'âde emeliyle bu kere çâkerleri aleyhine vâki' olan kıyâmı kendi hizbine münhasır kalmışdır. Kıyâm şahsıma âid olmasıyla şimdiye kadar ihtiyâr-ı sükût olunmasından müftî bi'l-istifâde Harput kasabasında sopalı adamlar gezdirerek erbâb-ı nâmusu tehdîd ve ba'zı ulemâyı hânelerinde şetm ü tahkîr olunarak bu

ret'ten gönderilen cevabî telgrafta ise mevzubahis kişilerin sırf berâber çay içtiklerinden dolayı tevkîf edilmelerinin yeni kargaşalara yol açacağı cihetle maslahata uymayacağı, ayrıca kimsenin yargılanmadan uzaklaştırılamayacağı, askerî gücü devreye sokmanın ortalığı daha da karıştıracağı vurgulanarak vâliden itidal üzere hareket etmesi istenmiştir.[23] Hasan Bey 21 Temmuz 1320/ 3 Ağustos 1904'te alelacele yazdığı telgrafla kendini savunmuştur. O, Mirlivâ Süleyman Paşa'nın sessiz kalmak sûretiyle müftü Beyzâde'yi zımnen desteklediği, Beyzâde'nin de ondan cesâret alarak çeşitli hukuksuzluklara bulaştığı kanaatindedir. Önceki telgrafında bu sebeple Paşa'nın hükûmeti temsîlen kendisinin yanında yer almasını istediğini söylemiştir. Müftü ve arkadaşlarının mahkemeye çıkarılmalarının işledikleri cürümlerin herkesçe bilinmesini sağlaması bakımından faydalı göründüğünü fakat Ma'mûretü'l-azîz "*halkının ahlâkına nazaran bu sûretin hükûmet içün muvâfık olup olmayacağı*"nı kestiremediğini kaydetmiş, "*müftî vürûdumdan beri âcizlerine bir gâile çıkarmak içün her türlü vesâite müteşebbis olup Harput kāimmakāmı Hâlid Efendi ona peyrev olmağla...*" şeklindeki ifâdesiyle Beyzâde'ye bütün "*melanet*"i Hâlid Bey'in öğrettiğine dikkat çekmiş, daha evvel aynı konuyu Dâhiliye Nezâreti'ne yazdığını hatırlatmış ve netice itibâriyle "*Hükûmetin muhâfaza etdiği sükûnet ve i'tidâlin bu noktada bertaraf edilmesi cümlesine*

sûretle onları yine tarafına celb sevdâsında olup bu hâle karşı yine sükût mümkün olamayacağından 29 Haziran 320 [12 Temmuz 1904] târihli emirnâme-i sâmî-i fehîmânelerinin müsâ'adesine istinâden müftîlikden ma'zûl olacağı kendisine bildirilmiş ve bunun te'sîr-i küllîsi görülmüş ise de ferîk paşa hazretlerinin aczinden mi yoksa fikr-i mahsûsundan mı her neden ise Temmuz 320 [1904] târihli telgrafnâme-i sâmî meâl-i âlîsinin teblîğini bir gün te'hîrden sonra teblîği müteâkib müftî-i sâbıkla bir dükkânda oturup birlikde çay içerek halka nümâyiş etmesi teblîğât-ı müşârünileyhâ te'sîrini avâm nazarında izâle etdiğinden dün müftî-i sâbıkın ser-âmedânından Hacı Ziyâ ve Muhyiddin ve Mehmed Beylerin yine akd-ı ictimâ'a cür'et etmiş oldukları ve olunan nesâyıh u vesâyânın te'sîr etmediği cihetle mefâsid-i mezkûrenin bundan ziyâde devâmı muvâfık-ı maslahat olamayacağı jandarma ve polis dâirelerinden müttefekan ve tahrîren beyân edilmesiyle şu hâle nazaran hemân taht-ı tevkîfe alınan mûmâileyhimin tensîb buyurulacak vilâyâta teb'îdleri kâimmakâm Hâlid ve ikāmete me'mûr Fethî Efendilerin de müste'celen vilâyet hudûdundan hârice çıkarılmaları ve îcâbında hükûmete kuvvetü'z-zahr olması husûsunun Mîrlivâ Süleymân Paşa'ya teblîğ buyurulması ma'rûzdur. 20 Temmuz 320 [2 Ağustos 1904] Vâli Hasan" (COA, BEO. 2367.177459; bazı önemsiz kelime farklılıklarıyla ayrıca bk. Dh.Mkt. 879.55)

23 "*Bâb-ı Âlî Dâire-i Sadâret-i Uzmâ Mektûbî Kalemi*
Bihî
20 Temmuz 320 [2 Ağustos 1904] Târihinde Ma'mûretü'l-azîz Vilâyetine Keşîde Olunan Şifre Telgrafnâmenin Sûretidir
20 Temmuz 320 taht-ı tevkîfe alınan kesân mücerred müftî ile akd-i ictimâ' etmelerinden dolayı tevkîf edilmiş ise oraca i'zâm-ı mâddîye vesîle olacağı cihetle îcâb-ı maslahata muvâfık görülemediği gibi bilâ muhâkeme eşhâs teb'îdi dahi gayr-ı câiz olduğundan bunların müstelzim-i mücâzât bir hâl ve hareketleri olduğu hâlde mahkemeye bi't-tevdî' icrâ-yı muhâkemeleri ve böyle eşhâs tevkîf ve teb'îdine ve kuvve-i askeriyyeden isti'âneye lüzûm gösterecek derecede işin dağdağaya düşürülmesi hâlen ve maslahaten münâsib olmadığı cihetle i'tidâl üzere hareket olunması ve kâimmakâm Hâlid ve ikâmete me'mûr Fethi kimlerdir ve berikinin oraya nefyi nedir, ne vakit gelmişdir buralarının îzâhı tavsiye olunur." (COA, Dh.Mkt. 879.55)

hüsn-i te'sîr edip tamâmen hâl-i sükûnetde bulundukları ve sâye-i kudretvâye-i mülûkânede istirâhat-ı umûmî ber-kemâl ve bütün memleket idâre-i hâzıraya müteşekkir" olduğunu, "*her ne sûretle irâde buyuruluyor ise telakkîsine müheyyâ bulunulduğu*"nu arz etmiştir.[24]

Fâik Efendi'nin Müftülüğü (1904-1908)

Vâli Hasan Bey'in ısrarları sonucu Mehmed Fâik Efendi Ağustos 1904 başında Ma'mûretü'l-azîz müftülüğüne getirilmiştir. Ancak şehirde sular durulabilmiş değildir. Zira Beyzâde Efendi Fâik Efendi'nin resmen müftülüğe atanmasından sonra da boş durmamış, taraftarlarının İstanbul'a şikâyet telgrafları yollamalarını teşvîke devam etmiştir. Bunlardan biri Harput Tevfîkiye Dergâhı Şeyhi Mehmed Efendi'nin başını çektiği ulemâ ve müderrislerden müteşekkil yirmi üç kişinin imzâsıyla "*ulemâ-yı İslâmiyye ve mu'teberân-ı mahalliyye nâmına*" Dâhiliye Nezâreti'ne gönderilen telgraftır. Hasan Bey telgraftaki iddiâların kendisine sorulmasına binâen yazdığı 6 Ağustos 1904 târihli cevapta bunları yalan ve iftirâ olarak nitelemiş, müfterîlerin de sahte isimli, "*hayâdan bî-behre esâfil-i nâsdan*" olduklarını; aralarında gasp ve zorbalık düzenleri sona ereceğinden reisleri Beyzâde'nin azledilmesiyle endişelenen ağaların da bulunduğunu kaydetmiş; ancak bu şahısları susturmakla şehirde iyi idârenin sağlanabileceğini söyleyerek yazısını bitirmiştir.[25]

Vâli aleyhine gönderilen şikâyetnâmelerin kesilmemesi üzerine Dâhiliye Nezâreti tahkîkat başlatmış, vilâyetteki diğer resmî makamlardan meselenin aslını sordurmuştur. Huzursuzluğun sâbık müftü Beyzâde ve fırka kumandanı (ferîk) Emin Paşa'dan kaynaklandığı, müddeî-i umûmî İrfan Bey ve telgraf müdürü Nâil Efendi'nin de onlara iştirâk ettiği gelen cevaplarla kesinleşmiştir. Vâli Hasan Bey son telgraflarından birinde kendisi aleyhinde faâliyet yürüten kişilerin ahâliyi de tahrik ve igfâl ettiklerini, hükûmeti zora sokacak usulsüz işler yaptıklarını, meselâ Ermeni esnafın dükkânlarını cebren kapattırdıklarını, toplu halde telgrafhâneyi işgâl ettiklerini, yukarıda ismi geçen Şeyh Mehmed'e kendisi aleyhinde alenen bedduâ ettirdiklerini yazmıştır. Dâhiliye Nezâreti'nden Sadâret'e gönderilen 5 Kânûn-ı Evvel 1320/ 18 Aralık 1904 târihli yazıda Beyzâde ve şürekâsının fesâd faaliyetlerine devam etmelerinin vâliliğin ve dolayısıyla hükûmetin ağırlığına halel getireceğinin, devlet nâmına iş yapmaları hasebiyle vâliler aleyhine yürütülen hareketlere aslâ izin verilmeyeceğinin altı çizilmiş, bu kişilerin mutlaka uyarılmaları, elebaşılarının başka yerlere sürülmesi için müsâade talep edilmiştir.[26] Sadâret

24 COA, BEO. 2383.178655.
25 COA, Dh.Mkt. 879.55.4; DH.Mkt. 879.55.5; DH.Mkt. 879.55.6.
26 "*Bâb-ı Âlî Dâire-i Umûr-ı Dâhiliyye Mektûbî Kalemi*
Aded: 4327
Bihî

de 6 Kânûn-ı Evvel 320/ 19 Aralık 1904 târihli yazısıyla Dâhiliye Nezâreti'nden gereğini yapmasını istemiştir.[27] Aynı yazılardan anlaşıldığına göre Hasan Bey bütün çabalarına rağmen şehirde âsâyiş ve huzuru sağlayamayacağını anlayınca Dâhiliye Nezâreti'ne görevinden ayrılmak istediğini defâatle söylemiştir. Nezâret Musul vâlisi Nûri Paşa ile becâyişini Sadâret'e teklif etmişse de Sadâret "*Ma'mûretü'l-azîzce cereyân etmekde olan ahvâle nazaran vâlî-i müşârünileyhin orada bekāsı mahzûrdan sâlim olmadığı*"nı, Musul'un Ma'mûretü'l-azîz'le benzer hassasiyetler taşıması sebebiyle Hasan Bey'in de orada muvaffak olamayabileceğini belirterek ya Trabzon vâlisiyle becâyiş edilmesini yahut Şûrâ-yı Devlet'in uygun bulacağı başka bir vazifeye getirilmesini istemiştir.[28] Netice itibâriyle, Ma'mûretü'l-azîz'i ve İstanbul'u huzursuz eden protestolar ve gönderilen onlarca telgraf Beyzâde'nin yeniden müftü olmasını hemen sağlayamamışsa da onlarla başedemeyen Hasan Bey'in buranın vâliliğini bırakmasına yol açmıştır.[29]

Huzûr-ı Âlî-i Hazret-i Sadâret-penâhîye
Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki
Ma'mûretü'l-azîz'de ahâlîden bazı kimselerin el-hâletü hâzihi vâli aleyhinde ilkāât ve tahrîkâta devâm etmekde oldukları anlaşılıp bunun idâre-i umûr-ı Vilâyet'e te'sîrâtı tabî'î olduğu beyânıyla işin dağdağaya düşmesine mahal kalmaksızın ne yolda mu'âmele icrâsı lâzım geleceği hakkında istisfâr-ı mutâla'a-i çâkerîyi mütezammın 29 Teşrîn-i Sânî 320 [12 Aralık 1904] târihli tezkire-i sâmiye-i fehâmet-penâhîleri zîver-i dest-i tekrîm oldu. Vâlî-i müşârünileyh aleyhinde müte'addid imzâlar ile ale't-tevâlî gelen şikâyetnâmeler üzerine bi'l-isti'lâm mahallinden alınan cevâbnâmelerde bu hâller müftî-i sâbıkla fırka kumandanı ferîk Emîn Paşa'nın teşvîkātı eseri bulunduğu ve müdde'î-i umûmî İrfân Bey'le Telgraf müdîri Nâil Efendi dahi onlara iştirâk etdikleri izbâr ve bunlardan birkaçının kānûnen veyâ idâreten te'dîbleriyle berâber kumandan paşadan istizhârlarının kat'î ve mûmâileyhimâ Telgraf müdîri ile müdde'î-i umûmî mu'âvininin de bir an evvel o vilâyetden kaldırılması lüzûmu iş'âr edilmiş idi. Şikâyetçilerin ahîren Şûrâ-yı Devlet'e dahi mürâca'at eyledikleri Riyâset-i Celîleden vürûd eden tezkire müfâdından müstebân olmuşdur. Vilâyet'in telgrafnâme-i ahîrinde dahi dermeyân kılındığı üzere vâli aleyhinde bulunanların ahâlîyi tahrîk ve igfâl etmeleri ve Ermenilere cebren dükkân kapatdırmaları ve cem'iyetle telgrafhâneye gitmeleri ve Şeyh Mehmed'in kasaba hâricinde cem'iyetle vâliye alenen beddu'â etmesi gibi harekât ve etvâr-ı gayr-ı marzıyyenin temâdîsi idâre-i vilâyete hattâ vak'-ı hükûmete sû-i te'sîr eylemek sûretiyle ehemmiyeti hâiz ve çünki vülât-ı izâm emr ü fermân-ı cenâb-ı mülûkâne ile devlet nâmına îfâ-yı vazîfeye ihtimâm edegeldiklerinden ona karşı müfsidâne ve mütemerridâne mu'âmelât vechen mine'l-vücûh gayr-ı câiz ve binâenaleyh mütecâsirlerin gûşmâlları medâr-ı ıslâh hâlleri olacağı emr-i bâriz bulunup şu cihet Şûrâ-yı Devletce nazar-ı dikkate alınmak lâzım gelir. Vâlî-i müşârünileyh ise dîger vilâyete kaldırılmasını mükerreren taleb ve ahîren makām-ı sâmî-i Sadâret-penâhîlerine bi't-takdîm tevdî' kılınan telgrafnâmesiyle de te'yîd eylemiş ve Musul vâlisi sa'âdetlü paşa hazretleri de arıza-i vücûdiyyeden nâşî başka bir vilâyet vâliliğine tahvîli içün mürâca'atda bulunmuş olduğundan makrûn-ı müsâ'ade-i seniyye-i hazret-i hilâfet-penâhî olduğu hâlde müşârünileyhimânın el-yevm almakda bulundukları ma'âşlarla bir an evvel icrâ-yı becâyişleri tesviye-i maslahatı te'mîn edeceği mülâhazasınca îfâ-yı muktezâsı menût-ı emr ü fermân-ı âlî bulunduğu ma'rûzdur. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.
11 Şevvâl 322 ve 5 Kânûn-ı Evvel 320 [18 Aralık 1904] Nâzır-ı Umûr-ı Dâhiliyye'den [imza]" (COA, Y.A.Hus. 482.57.2.)

27 COA, Y.A.Hus. 482.57.1.
28 COA, Y.A.Hus. 482.57.1.
29 İshak Sunguroğlu Hasan Bey'in Beyzâde ve taraftarlarının şikâyeti üzerine vazifesinden alındığını söylemektedir (bk. *Harput Yollarında*, II, 116). Ancak yukarıdaki belgeler bu

Hasan Bey'den sonraki vâliler Fehmi ve Nûri Beylerin devrinde de Beyzâde taraftarlarının Fâik Efendi aleyhindeki çalışmaları bitmek bilmemiştir. Sadâret ve Meşîhat vâlilerden problemleri çözmelerini istemiş,[30] onlar da İstanbul'a çeşitli faaliyet raporları göndermişlerdir. Meselâ Nûri Bey her iki tarafın önde gelenleriyle toplantılar yaptığını, aralarının düzelmesi, ihtilâfların giderilmesi, şehrin huzura kavuşması uğruna çalıştığını ve bu sâyede çekişmelerin son bulduğunu bildirmiştir.[31] Ancak 1906'nın son aylarında vâliliğe atanan Hâlid Bey'in şehre gelir gelmez kendini Fâik Efendi'yle ilgili bir yığın dedikodu, ihbâr ve şikâyetin ortasında bulması Nûri Bey'in aslında istenen başarıyı yakalayamadığını göstermektedir.

Hâlid Bey'in Sadâret'e yazdığı 28 Temmuz 1907 târihli şifreli telgrafnâmeden anlaşıldığına göre Beyzâde taraftarları Fâik Efendi hakkında şu iddiâları öne sürmüşlerdir:

a) Fâik Efendi, Ma'mûretü'l-azîz Meclis-i İdâre Heyeti'nde birlikte vazife aldıkları meşhur tüccar Harputluyan Artin Efendi'nin[32] desteği ve Vâli Hasan Bey'i iknâ etmesiyle müftü yapılmıştır. Harputluyan bazı faaliyetlerinden, meselâ Amerika'ya gitmek isteyen Ermeniler'e yasa dışı yollarla yardım ettiğinden dolayı ahâliden bazılarının tepkisini çekmiştir. Müftü tayininde böyle birinin parmağının olması nifâk ve ihtilâfa sebebiyet vermektedir.

b) Harputluyan Artin işlediği suç yüzünden tutuklanmışsa da adliye müfettişi ve Fâik Efendi'nin yardımıyla tahliye edilmiştir. Bu kanunsuz tahliye halk nezdinde rahatsızlık meydana getirmiştir.

c) Fâik Efendi, bazı çiftçileri ve çobanları medresesine usulsüzce talebe olarak kaydedip bunların askerlik yapmamalarını sağlamıştır.

adamlarla mücâdele etmekten bıkan Hasan Bey'in Dâhiliye Nezâreti ve Sadâret'e defalarca mürâcaat ederek başka bir yere nakledilmeyi bizzat kendisinin istediğini göstermektedir.

30 bk. COA, BEO. 2877.215756.

31 bk. 10 Eylül 1322/ 23 Eylül 1906 târihli telgrafnâme. COA, Dh.Şfr. 370.00.103; ayrıca bk. COA, Dh.Mkt. 1121.38.1.

32 bk. *1310 Sene-i Hicriyyesine Mahsûs Sâlnâme-i Ma'mûrtetü'l-azîz,* Ma'mûretü'l-azîz: Vilâyet Matbaası, ty, s. 102. Harputluyan Artin Efendi birtakım müsbet ve menfî faaliyetleriyle adından söz ettirmiştir. Meselâ 1893 Malatya depreminde depremzedeler için 2.000 kuruş bağışlamış, bu bağış *Tercümân-ı Hakîkat* Gazetesinin 27 Nisan 1309/ 9 Mayıs 1893 târihli nüshasında "*Takdîr-i Hamiyyet*" başlığıyla haber yapılmıştır. Çarsancak Beylerinden Arslan ile birlikte Bingöl ve civarındaki bazı Ermenileri tahrik etmeleri ise soruşturma geçirmelerine sebep olmuştur. Ayrıca Arapgir Kaymakamı Osman Fehmi Bey'in bazı Ermenilerce yaralanması ile ilgili Ma'mûretü'l-azîz vâliliğine yaptığı şikâyet Harputluyan Artin Efendi'nin araya girmesiyle sonuçsuz kalmıştır. (bk. COA, Dh. Mui. 18.2/17.9-10; Naim Ürkmez, "Osmanlı Devleti'nde Bir Toplumsal Dayanışma Örneği: 1893 Malatya Depremi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 43 [Nisan 2016]: 982); Abdülhamit Kırmızı, "Osmanlıcılık ile Milliyetçilik Arasında Hamidiye Bürokrasisinin Ermeni Memurları", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler: Erciyes Üniversitesi I. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu [20-22 Nisan 2006- Bildiriler Kitabı],* (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları: 2007), 1: 72-73.

Hâlid Bey, Harputluyan'la ilgili geçmişte soruşturma yapıldığından onun üzerinde bir daha durmak gerekmediğini, kendisinin vâliliği döneminde Fâik Efendi'nin kötülüklerine denk gelmediğini, ahâli arasındaki ihtilâfı ortadan kaldırmak adına çok gayret sarfettiğini, Fâik Efendi'nin medresesinde yaptığı usulsüzlük her ne kadar kendi döneminden önceyse de yine de onu uyardığını yazmış, fakat şehirde ekseriyete sahip Beyzâde taraftarlarının tepkilerini hükûmete yönelteceklerinden endişe ederek onların sükûnu ve şehrin huzûru için Fâik Efendi'nin azl, "*hoşnudî-i umûmîye mazhar olan*" Beyzâde'nin yeniden tayin edilmesini istemiştir.[33] Bu telgrafa 17 Temmuz 1323/30 Temmuz 1907'de Sadâret tarafından "*Müftî işinin şu sırada karışdırılması yine sızıldıyı ve rahatsızlığı mûcib olacağından ona göre hüsn-i idâre-i maslahat edilmesi lâzım gelir.*" cümlesiyle menfî cevap verilmiştir.[34]

II. Meşrûtiyet'in ilânından (23 Temmuz 1908) sonra Hâlid Bey vâlilik görevinden alınmış, yerine Mirlivâ Mustafa Naîm Paşa vekâleten getirilmiştir. O sıralar Fâik Efendi'yle alâkalı şikâyet telgrafları tekrar gönderilmeye başlanınca Şeyhülislâm Cemâleddin Efendi onu "*i'timâd-ı umûmîye mazhar ola-*

33 "*Bâb-ı Âlî Dâire-i Sadâret-i Uzmâ Şifre Kalemi*
Bihî
Ma'mûretü'l-azîz Vilâyetinden Gelen Şifre Telgrafnâme
Müderris Mehmed Sâim ve dokuz refîki imzâlarıyla çekilen telgrafın sûretinin bi'l-ahz tahkîk-i münderecâtıyla istihsâl olunacak ma'lûmât-ı sahîhanın ve ona müterettib mu'âmelenin usûlen ve serî'an inbâsı cânib-i âlî-i Meşîhat-penâhîden 12 Temmuz 323 târihli [25 Temmuz 1907] telgrafla emr u iş'âr buyurulmuş ve mezkûr telgraf sûreti ahz u mütâla'a kılınmışdır. Evvel ve âhir arz olunduğu üzere Harputluyan Artin Ermenilerin Amerika'ya firârlarını ve avdet edebilenlerin i'âde edilmemelerini teshîl ve geçenlerde Amerika'ya i'âde kılınmak üzere Palu'dan gönderilen on nefer Ermeni'yi Amerika'ya gitmek isteyen Ermenilerle tebdîl edenlerden olduğu tahkîkātla tahakkuk etmiş olup bunun içün yeniden tahkîkāta lüzûm olmadığı gibi Müftî Fâik Efendi Harputluyan'ın tertîb ve sahâbetiyle vâli-i esbak Hasan Bey tarafından vukû' bulan arz u iş'âr üzerine ta'yîn buyurulduğu ve bundan dolayı ahâlî beyninde tefrika hâsıl olduğu muvâsalat-ı çâkerânemden beri işidilmekde olup fakat müftî-i mûmâileyhin zamân-ı çâkerânemde mâddeten bir sû-ı hareketi görülmemesine mebnî ahâlî beynindeki ihtilâfın izâlesine pek ziyâde ihtimâm edilmiş ve müftî-i mûmâileyhin medresesine birtakım çiftçi ve çobanları kaydederek silk-i celîl-i askeriyyeden kurtarmayı i'tiyâd ettiğine dâir mukaddemâ vukû' bulan mürâca'at ve şikâyet üzerine bu gibi şikâyâta sebeb vermemek içün kendisine tenbîh ve talebe ve tahkîkātına fesâd karışdırılmasına meydân vermeyecek takayyüdât icrâ kılınarak galebât-ı efkâra mahal bırakılmamış idiyse de merkûm Harputluyan'ın tahliyesi içün Adliye müfettişi tarafından masrûf olan himmetden müftî-i mûmâileyhin ve ba'zı tarafdarlarının dahi iştirâkini hisseden müftî-i sâbık tarafdarlarının kesreti ve Müftî Fâik Efendi'nin zâten ekalliyetde olan tarafdarlarından birtakımının da Harputluyan Artin'in tahliyesinden ve Adliye müfettişinin bu bâbdaki seyyiâtını setr içün esâsen ahâlînin hoşnudîsini celb eden icrâât-ı Hukûmet aleyhinde îkā'-ı fesâda çalışmasından müteneffir olarak müftî-i sâbık tarafına mümâyeleti müftînin azliyle müftî-i sâbıkın ta'yîni içün bir fikr-i cedîd uyandırmış ve Alay Beyinin gerçi zamân-ı çâkerânemde sû-i hareketi sâbit olamazsa da mukaddemâ cem'iyyet-i mürtekibîne dâhil olup Müftî Fâik Efendi ile Harputluyan'a tarafdar idügi cümle-i istıtlâ'atdan bulunmuş olduğu ve ahâlî beynine ilkā-yı ihtilâf eden şu müftîlik mes'elesinin bu sırada tasmîmi münâsib ve ona ve biz ve hoşnudî-i umûmîye mazhar olan müftî-i sâbıkın i'âdesi Müftî Fâik Efendi tarafdarlığını bütün bütün sâlib ve ahâlînin ihtilâfdan kurtarılarak müfsidlerin de âsâyişe ta'allukundan korkulan makāsıdının esâsından men'ini müstevcib olacağını arz ile rehîn-i tensîb-i âlî-i hazret-i Sadâret-penâhîleri buyurulduğu takdîrde makām-ı âlî-i Meşîhat-penâhî'ye teblîğine müsâ'ade-i celîle cenâb-ı Sadâret-penâhîlerinin şâyân buyurulması istirhâm olunur. Fermân. 15 Temmuz 323 [28 Temmuz 1907] Vâli Hâlid" (COA, BEO. 3113.233410/2)

34 COA, BEO. 3113.233410/1.

madığı" karînesiyle 1908 Ağustosunda azletmiş, 7 Eylül 1908 târihli yazısında da mahallî ulemâdan münâsibinin tarafsız bir seçimle müftü olabileceğini Dâhiliye Nezâreti'ne, Nezâret de Mustafa Naîm Paşa'ya bildirmiştir.[35]

Fâik Efendi'nin müftülükteki son günlerinde (22 Temmuz 1324/ 4 Ağustos 1908) Sadâret'e yazdığı telgraf vâsıtasıyla Dersim Kürtlerine karşı hükûmetin yanında mücâdele etmelerine rağmen dört yıldır tutuklu bulunduklarını söylediği Çarsancak Beyleri Osman, Arslan Şerif, Ahmed Ziya, Yümnî ve Ahmed Bekir'in affedilmelerini istemesi dikkat çekicidir.[36] Bu telgraf onun görevi müddetince sırtını dayadığı ve ortaklaşa iş gördüğü bölgenin bazı nüfûz erbâbına giderayak nasıl tavassut ettiğini göstermektedir. Halbuki adı geçen beyler hükûmetleri sürekli uğraştırmışlardır. Bunların çocukları Şeyh Said hâdisesinin patlak verdiği dönemde de (1925) Kürt isyanlarıyla ilişkilendirilecek ve Şark İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanacak, bazısı ceza alıp sürgün edilecektir.[37]

Fâik Efendi görevi bırakma hususunda ağır davranınca Sadâret'e şikâyet edilmiştir. Meselâ ahâliden İsmail ve arkadaşı 16 Ağustos 1324/ 29 Ağustos 1908 târihli telgraflarında vâli vekîli Naîm Paşa'nın ve müftülüğü hâlâ sürdüren Fâik Efendi'nin "*istibdâd taraftarı bulundukları*"nı, memleketteki bazı rüşvetçilere destek çıkarak insanları galeyâna getirdiklerini, ikisinin de hemen görevden alınmaması hâlinde mebus seçiminin yapılamayacağını, âsâyişin elden gideceğini yazmışlardır.[38] Dâhiliye Nezâreti de vilâyete gönderdiği 20 Ağustos 1324/ 2 Eylül 1908 târihli yazıyla Mustafa Naîm Paşa'yı -kendisiyle alâkalı kısımdan bahsetmeyerek- mezkûr telgraftan haberdâr etmiş, "*istibdâtkârâne mu'âmelât*"a sâhip müftü efendinin soruşturulma-

35 "*Bâb-ı Fetvâ Dâire-i Meşîhat-i İslâmiyye Mektûbî Kalemi*
Aded: 28
Hüve
Dâhiliyye Nezâret-i Behiyyesine
Atûfetlü Efendim Hazretleri
3 Şa'bân 1326 [30 Ağustos 1908] târihli ve otuz adedli tezkire-i atûfileri cevâbıdır. Ma'mûretü'l-azîz Vilâyeti merkez müftîsi fazîletlü Mehmed Fâik Efendi hakkındaki şikâyâtın tevâlî etmesine ve merkez-i vilâyet niyâbet-i şer'iyyesinden ahîren sebk eden isti'lâma alınan cevâbda mûmâileyh hakkında i'timâd-ı umûmî olmadığı ve binâenaleyh bekāsı mahzûrdan gayr-ı sâlim idügi bildirilmesine binâen zikr olunan müftîliğe bî-tarafâne intihâb icrâsıyla ulemâ-yı mahalliyeden münâsibinin bâ-mazbata inhâ olunması bu kere Vilâyet-i müşârünileyhâya tavsiye ve iş'âr ve melfûf-ı mezkûr matviyyen sû-yı vâlâlarına tisyâr kılındığının beyânıyla tezkire-i hulûsverî terkîm olundu. Fî 11 Şabân 1326 ve fî 25 Ağustos 1324/ [7 Eylül 1908]
Şeyhülislâm Mehmed Cemâleddin" (COA, Dh.Mkt. 1287.52.3) Nezâret'in vâliliğe yazdığı yazı için bk. Dh.Mkt. 1287.52.4.

36 COA, Dh.Tmık.M. 274.2.

37 bk. Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K086_D807-2_G043_0048, IM_T12_K086_D807-2_G043_0049, IM_T12_K086_D807-2_G043_0050.

38 COA, Dh.Mkt. 1293.25.2.

sını istemiştir.[39] Yukarıda adı geçen Tevfîkiye Dergâhı postnişini bazı arkadaşlarıyla müştereken yazdığı 29 Teşrîn-i Evvel 1324/ 5 Kasım 1908 târihli telgrafta hükûmetin haklarında şikâyet bulunan ve aleyhte faaliyet gösteren memurların vazifelerine son verdiği hâlde müftülüğü boyunca milletin arasına fitne sokan, vilâyet işlerini alt üst eden, ordunun işlerine bile karışan, Meşrûtiyet'in ilânı sırasında "*seyyiât-ı ahvâli ma'lûm*" kişiler arasında göze batan, yıllardır ahâli ve askerî erkân tarafından şikâyet edilmesine rağmen hakkında işlem başlatılamayan, vâli vekîlinin vazifeyi bırakması yönündeki uyarılarına da kulak tıkayan Fâik Efendi'nin bu makamda artık kalamayacağını belirtmiş, işten derhal el çektirilmediği takdirde doğacak zararların telâfi edilemeyeceğini vurgulayarak hükûmete âdeta gözdağı vermiştir.[40]

Beyzâde Mehmed Nûri Efendi'nin İkinci Devre Müftülüğü (1908-1910)

Peş peşe gönderilen şikâyetnâmeler neticesinde Fâik Efendi azledilmiş, eski müftü Beyzâde Mehmed Nûri yeniden vekâleten müftülüğe atanmıştır. Bu zaman zarfında Fâik Efendi de selefi gibi boş durmamış, müftülük yaptığı yıllar boyunca vazifesini dürüst ve şerîate muvâfık bir şekilde yürüttüğünü, iftirâya ve haksızlığa uğradığını, Beyzâde'nin müftü olabilmek amacıyla çeşitli tuzaklar kurduğunu, taraftarlarına kendisi aleyhinde yazılar yazdırdığını beyân eden telgraflar çekmiştir.[41] Beyzâde ise müftülüğe vekâlet ederken Kasım-Aralık

39 bk. COA, Dh.Mkt. 1293.25.1; Dh.Mkt. 1293.25.3.

40 "*Tegrafnâme*
Târih: 29 Teşrîn-i Evvel 324 [5 Kasım 1908]
Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine
Vâli-i esbak Hasan Bey'in seyyiâtını tervîc etmek gibi harekât-ı hâinânesiyle bi'l-intihâb Vilâyet müftîliğini kazanan Fâik Efendi'nin şimdiye kadar umûr-ı Vilâyet'i alt üst etmekden ve sekene-i Vilâyet arasına fesâd bırakmakdan hukûk-ı mukaddese-i askeriyyeye tecâvüzden hâlî kalmadığı hâlde ahâlî ve cihet-i askeriyyeden şikâyetler eksik olamamış ve i'lân-ı hürriyetde seyyiât-ı ahvâli ma'lûm olanlar sırasında hey'et-i Vilâyet'in inzimâm-ı re'yiyle adem-i devâmı vâli-i vekâletden tenebbüh edilmiş iken milletin efkâr-ı umûmiyyesi hilâfına olarak hâlâ me'mûriyetine devâm etdirilmektedir. Müftîler intihâb-ı millet ile ta'yîn olunur. Ahvâl-i sâbıka ve hâzırası makām-ı iftânın kudsiyyetiyle mütenâsib olamayan mûmâileyhin devâm-ı me'mûriyetinden tevellüd edecek mazarrâtın telâfîsi kābil olamaz. Bu devr-i adâletde de ittihâd-ı efkâra bedel vilâyetimizce birtakım ihtilâfâta sebebiyet veren bir zât yine sahâbet ediliyor ise hukûk-ı millet pâymâl edilmiş olur. Makām-ı iftânın ehline tevdî'i içün intihâb açılması adâlet intizâr etmekteyiz.*
Müderris Ahmed Müderris Mehmed Tevfîkiye Dergâhı Postnişînî" (COA, Dh.Mkt. 2657.34.1.1; Dh.Mkt. 2657.34.2)

* Belgede iki defa geçen bu terkîb "makām-ı iftâne" şeklinde yazılmıştır.

41 Dâhiliye Nezâreti'nin bunlardan birini gereği için Vilâyet'e yolladığını şu yazıdan anlamaktayız:
"*Dâhiliye Mektûbî Kalemi*
Tesvîd Târihi: 16 Teşrîn-i Sânî 324/ [29 Kasım 1908]
Târih-i Tebyîzi: 13 Zi'lka'de 326/ 24 Teşrîn-i Sânî 324/ [7 Aralık 1908]
Ma'mûretü'l-azîz Vilâyet-i Behiyyesine
1 Teşrîn-i Sânî 324 [14 Kasım 1908] târihli tahrîrâta zeyldir. Kendisi hizmet-i iftâyı beş seneden beri afîfâne ve müteşerri'âne hüsn-i îfâ etmekde olduğu hâlde tebeyyün eden sû-i ahvâline binâen azl edilen selefi "Mehmed Nûri Efendi'nin yine müftîliği istihsâl etmek emeliyle aleyhinde tertîb-i şikâyât etmekde olduğundan" bahis ile iktizâ-yı ma'deletin îfâsı istid'âsına dâir Harput müftîsi Mehmed Fâik Efendi tarafından verilen arz-ı hâl leffen irsâl

1908 seçimlerine katılarak İttihad ve Terakki Cemiyeti mebusu olmuştur. Kanun-ı Esâsî'nin 74. maddesine binâen iki vazifeden sadece birini yürütebileceği kendisine bildirilince mebusluk seçiminin müftülük seçimini de kapsadığını, nitekim Meclis-i Mebusân'da müftülükle mebusluğu bir arada yürütenlerin bulunduğunu söyleyerek İstanbul'a gelmiştir.[42] Bu durum müftüsünü şehirde, kendi aralarında görmek isteyen ahâlinin şiddetli tepkisine sebep olmuş, meseleden hükûmet sorumlu tutulmuştur. Arşiv belgelerine baktığımızda vâli vekîli Mustafa Naîm Paşa ile 7 Ekim 1908'de asâleten vâliliğe atanan Nusret Bey'in Dâhiliye Nezâreti ve Meşîhat'e problemin derhal çözüme kavuşturulması istirhâmıyla telgraflar gönderdiğini görmekteyiz. Hattâ Nusret Bey 5 Şubat 1324/ 18 Şubat 1909 târihli uzun telgrafında devletin Ma'mûretü'l-azîz'de kontrolü elinden kaçırdığını sitemkâr bir üslupla anlatmakta, sözünün burada geçmediğini, haysiyetini korumak için görevden affını istediğini yazmaktadır. Nusret Bey'in telgrafında bahsettiği hususlar şunlardır:

a) Osmanlı'nın muhtelif yerlerinde zuhûr eden nifâk buralarda daha yaygındır. Hele Meşrûtiyet'in ilânından sonra şehirdeki zorba takımı eski nüfûz ve tahakkümlerini kaybetmemek uğruna her türlü fenâlığa başvurmaktan çekinmemektedir.

b) Bu zorba gürûhu devletin polis ve jandarmasını da "*nüfûz ve tehdidleri altında kullanıp*" hükûmetin icraatlarını geçersiz hâle getirmektedir.

c) Sürüncemede bırakılmasından ötürü nice zamandır şehirde büyük ihtilâf ve münâkaşalara yol açan müftü meselesinin halledilmesi gâyesiyle üst makamlara defaatle yazı yazılmasına rağmen hâlâ müsbet netice alınabilmiş değildir.

d) Devleti ve güvenliği ilgilendiren istisnâsız bütün konularda korkunç bir perişanlık göze çarpmaktadır. Memurları şikâyet etmek ve onlara iftirâlar atmak "vak'a-i âdiye" hâline gelmiştir.

e) Ahâli birbirine galebe çalmak kasdıyla devletin imkânlarını usulsüzce kullanan gruplar elinde bölük pörçük olmuştur.

f) Vâlinin bütün hareket ve takdiri her önüne gelen tarafından fütursuzca sorgulanmaktadır.

g) Vâliyi korumakla vazifeli polislere bile işleri yaptırılmamaktadır.

h) Hükûmet aleyhinde yazılmış bazı evrak insanlara el altından dağıtılarak kafalar karıştırılmaktadır.

kılındı. Münderecâtına ve Vilâyet-i behiyyelerince olan ma'lûmâta nazaran iktizâsının îfâsı husûsuna himmet buyurulması bâbında." (COA, Dh.Mkt. 2676.65.1) Tırnak içerisinde yazdığımız kısmın tebyîz edilmemiş hâli şöyledir: "*... Mehmed Nûri Efendi'nin yine mevki'ine avdet etmek emeliyle her dürlü vesâite mürâcaât etmekde ve hattâ vilâyet ahâlisinden ve tarafdarlarından ba'zı kesâna kendi hakkında şikâyetnâmeler verdirmekde olduğundan...*"

42 Bu konuda devrin Dâhiliye Nâzırı Talat Bey'e gönderdiği 19 Teşrîn-i Evvel 1325/ 1 Kasım 1909 târihli telgraf için bk. COA, Dh.Mui. 21.3.8.1-2-3, 6.

j) Bütün olumsuzluklara rağmen kendisi "*kimseyi gücendirmeksizin büyük bir sabır ve tahammül ile tedrîcî bir sûretle işe sarıl*"makla berâber hükûmetin vâlilere kuvvetli yetkiler tanımaması yüzünden şehirde arzuladığı idâreyi sergileyememektedir. Hal böyle devam ettikçe memleket tehlikelerden kurtulamayacaktır.[43]

Nusret Bey Bâb-ı Âlî'ye gönderdiği 1 Mart 1325/ 14 Mart 1909 târihli telgrafında kin ve ihtilâf gibi iki şiddetli duygunun tesiri ile Ma'mûretü'l-azîz'in bütün sükûnunu temelinden sarsan müftülük meselesinin milleti nasıl uğraştırdığını buranın mebuslarının da geçmişte burada vâlilik yapmış kişilerin de bildiğini, "*Herhangi bir ihtilâfın esâsı tedkîk edilse altından müftîlik meselesi*"nin çıktığını, bunun hâlâ sonuca bağlanamamasının vâliliği ve hükûmeti bütünüyle müşkil duruma soktuğunu yazmıştır. Tek tek târihlerini vererek daha evvel Meşîhat'e konuyla ilgili yolladığı telgraflardan da bahsetmiş, bunlara hiç cevap alamadığını belirtmiş, şehirdeki umûmî fitnenin daha da büyümemesi için Sadâret'in ne yapacaksa vakit geçirmeden yapmasını tekrar istirhâm etmiştir.[44]

43 bk. COA, Dh.Mkt. 1304.14.1-2.

44 "*Bâb-ı Âlî Dâire-i Umûr-ı Dâhiliye Mektûbî Kalemi*
Aded: 1
Bihî
Ma'mûretü'l-azîz Vilâyetinden Vârid Olan Şifre Hallidir
Garaz ve ihtilâf gibi lâ-yezâl iki hiss-i şedîdin te'sîr-i azîmi ile memleketin bünyân-ı sükûn ve ittihâdını senelerce esâsından sarsan müftîlik mes'elesinin buradaki ehemmiyet-i fevkal'âdesi Vilâyet'in oradaki meb'ûsânıyla burada me'mûriyet vermiş olan vülâtın kâffesi nezdinde münker değildir. Herhangi bir ihtilâfın esâsı tedkîk edilse altından müftîlik mes'elesi çıkıyor. Vilâyet bu mes'eleden dolayı müşkilât içinde kalmışdır. Bu bâbda makâm-ı âlî-i Meşîhat-penâhî'ye takdîm edilen 169 numero 8 Kânûn-ı Evvel 324 [21 Aralık 1908] târihli arîza-i bendegânem 12 Kânûn-ı Sânî [25 Ocak 1909] ve 11 ve 15 Şubat 324 [24 ve 28 Şubat 1909] târihli telgraflar te'kîd ve işin netîceye îsâli esbâbının istikmâli buyurulmuş 9 Şubat 324 [22 Şubat 1909] târihli telgrafla onu müte'âkib takdîm kılınan telgraflarda arz u istirhâm edilmiş olduğu hâlde henüz bir cevâb alınamamışdır. Bu memleketde nifâk ve şikâk-ı umûmîye bâ'is bulunan müftîlik mes'elesi halkı ve dolayısıyla hükûmeti bu kadar işgâl etmekdedir ki iş arzım gibi netîce bulmaz ise buradan ihtilâfın izâlesine kat'iyyen imkân bulunamayacağından makâm-ı âlî-i müşârünileyhce artık her ne cevâb verilecek ise nihâyet üç güne kadar verilmesi esbâbının istikmâline müsâ'ade buyurulmasını tekrâr ehemmiyetle arz u istid'â eylerim. Fermân. 1 Mart 325 [14 Mart 1909] Vürûdu 3 [Mart 325]
Vâli Nusret" (COA, Dh.Mkt. 1304.14.11; Dh.Şfr. 411-2.22.6.2018 03.47.43)
Nusret Bey'in Bâb-ı Âli'ye ve Meşîhat'e neredeyse her hafta gönderdiği telgraflardan biri de şu şekildedir:
"*Bâb-ı Âlî Dâire-i Umûr-ı Dâhiliyye*
Mektûbî Kalemi
Bihî
Ma'mûretü'l-azîz Vilâyetinden Alınan Şifre
-Müsta'celdir-
Nice senelerden beri sürmekde ve gitdikçe nifâkın iştidâdına ve hükûmetin aleyhinde şikâyât ve müşkilâtın devâmına sebebiyet vermekde olan müftî mes'elesine nihâyet verilmek üzere Bâb-ı Âlî'ye ve makâm-ı Meşîhat-penâhî'ye vukû bulan bunca ma'rûzât-ı bendegânemin emr-i cevâbîsi zuhûr edemediğinden ve müşkilât bir kat daha tezâyüd etdiğinden iki güne kadar cevâb vereceğimi bu işi ta'kîb edenlere karşı ta'ahhüd etdiğimden bu iki gün zarfın-

Vâli Bey meselenin yeni ihtilâflara mahal verilmeyecek biçimde neticelenmesini ısrarla istemesine rağmen Meşîhat geçmişte türlü usulsüzlüklere bulaşması sebebiyle azlettiği Beyzâde'den mebusken bile vazgeçmemiştir. Şeyhülislâm Mehmed Ziyâeddin Efendi, Dâhiliye Nezâreti'ne gönderdiği 3 ve 10 Mart 1909 târihli yazılarda Nezâretin 23 Şubat 1909 târihli tezkiresini özetlemiş ve kendi kanaatini ilâve etmiştir. Yazılardan anlaşıldığına göre Fâik Efendi'yle bağlantılı şikâyetlerin araştırılması sonucu mevzubahis iddiâların doğruluğu ispatlanamamıştır. Bu durumda müftülüğe başkasının atanması halk arasında devam eden çekişmeyi arttıracaktır; ama Fâik Efendi netice itibariyle azledildiğinden Ma'mûretü'l-azîz'de "*teveccüh-i umûmîye mazhar*" olduğu anlaşılan mebus Beyzâde'nin müftülüğe asâleten atanmasında mahzur yoktur. İki vazifeyi aynı anda yürütemeyeceğine göre bunlardan hangisini seçeceği Meclis-i Mebusân Riyâseti'nden gelen yazı gereği kendisine sorulacak, tercihi Riyâset'e bildirilecek, oradan gelecek nihâî cevaba göre de "*îcâb-ı maslahatın icrâsı*" kararlaştırılacaktır.[45]

Beyzâde'nin Kardeşi Bahâeddin Efendi'nin Müftülüğü (1910-1912)

Ma'mûretü'l-azîz'den İstanbul'a, İstanbul'dan Ma'mûretü'l-azîz'e gönderilen evrak incelendiğinde devlet yetkililerinin şehri idâre etmekte zorlandıkları görülmektedir. Herkes birbiri aleyhinde çalışmakta, birbirini şikâyet etmekte; müftüler siyâsî hüviyetleriyle faaliyet göstermekte, azil-terfî işlerinde ve mahkeme mevzularında belirleyici roller üstlenmektedir. Meselâ Dâhiliye Mektûbî Kalemi'nden vilâyete gönderilen 21 Mayıs 1325/ 3 Haziran 1909 târihli yazıda Vâli Nusret Bey'in sâbık Müftü Fâik Efendi'yle adlî meselelere karıştıklarına, özellikle tutuklama ve tahliye kararlarına müdâhele ettiklerine, oradaki memurların görevlerini yapmalarını engelledıklerine, adâlet talebiyle Adliye'ye başvuranları dâvâlarından vazgeçmeye zorladıklarına ve gelen şikâyetleri geçiştirdiklerine dâir Bâb-ı Âlî'ye telgrafların geldiği bildirilerek vâliden izâhat istenmiştir.[46] Nusret Bey gerekli savunmayı yapamamış olmalı ki kısa süre sonra görevden alınmış, yerine 20 Temmuz 1325/ 2 Ağustos 1909'da Mehmed Ali Aynî Bey atanmıştır. Özetini verdiğimiz yazı müftülükten azledilmesine rağmen Fâik Efendi'nin ahâlinin tepkisini çeken faaliyetlerden bir türlü uzak durmadığını göstermesi bakımından da önemlidir. Diğer taraftan müftülüğe vekâlet eden Beyzâde'nin mebus seçildikten sonra iki vazîfeyi de birlikte sürdürme hususundaki ısrârı işi içinden çıkılamaz hâle getirmiştir. Sadâret'le

da şu mes'elenin halliyle netîce-i kat'iyyesinin emr ü izbârı büyük bir ehemmiyetle tekrâr istirhâm olunur. Fermân. 23 Şubat 324 [8 Mart 1909]" (COA, Dh.Mkt. 2760.86/2. Konuyla ilgiliMeşîhat'e gönderdiği telgraf aynı yer 86/1'de; şehirde hiç kimseye söz geçiremediğini tekrarlayarak veryansın ettiği başka bir yazısı ise COA, Dh.Mkt. 1304.14.4'tedir.)

45 COA, Dh.Mkt. 1304.14.9; Dh.Mkt. 1304.14.10.

46 COA, Dh.Mkt. 2829.51/1.

Meşîhat arasındaki yazışmalar[47] ve vilâyette bitmek bilmeyen kargaşa neticesinde Beyzâde nihayet pes ederek önce mebusluktan ayrıldığını, müftülüğü tercih ettiğini yetkililere bildirmiş, asâleten tâyiniyle ilgili kararın gönderilmesini (iş'âr ve inhâ) talep etmiştir. Fakat henüz yazışmalar tamamlanmamışken Meclis Başkanlığının da çağrısıyla bir daha fikir değiştirerek oraya devam kararı almış, müftülüğü Ocak 1910'un ilk günlerinde kardeşi Bahâeddin Efendi'ye bırakıp oturumlara katılmak üzere İstanbul'a gelmiştir.[48] Onun bu başına buyruk tavırları muârızlarının rahatsızlığını daha da arttırmış, müftülüğe kardeşinin vekâlet etmesinin kanunî olmadığına, şehirde kalacak bir âlimin bu makama getirilmesinin lüzûmuna dâir itirâz ve ihbâr dilekçeleri yetkililere gönderilmiştir. Bunlar arasında "Mahmud Hamdi" mührüyle "Kulüp nâmına" Meşîhat'e gönderilen bir ihbâr mektubu ve başlatılan tahkikatla alâkalı Meşîhat, Dâhiliye Nezâreti ve Ma'mûretü'l-azîz Vâliliği arasında yapılan yazışmalar dikkat çekicidir. 22 Kânûn-ı Evvel 1325/ 4 Ocak 1910 târihli bu ihbârnâmede konu özetlenmiş; Beyzâde'nin, bakkallık yapan "*son derecede câhil*" kardeşi Bahâeddin Efendi'nin müftülük işini Meşîhat'e kabul ettirmesini Mehmed Ali Aynî Bey'den istediği, karşılığında da Aynî'ye vekâleten yürüttüğü vâliliğe asâleten atanmasına dâir çalışacağı sözünü verdiği iddiâ edilmiştir. Muhbire göre onun bu menfaatperest ve müsteb'idâne tavırlarına meydan verilmemesi, "*münhal ve mu'attal kalmış olan vilâyet müftülüğü için*" âcilen seçime gidilmesi, seçim neticesinde de mahallî ulemâdan "*mehâsin-i ahlâk*", "*fazîlet-i kâmile*" ve "*liyâkat-ı sahîha*" ashâbından bir zâtın vazifeye süratle atanması gerekmektedir. Aksi takdirde halk arasında zaten ayyuka çıkan huzursuzluğun yerini büyük çatışma ve kargaşalar alacaktır.[49]

47 Meselâ bk. COA, Dh.Mui. 21.3.8.4-5.

48 İshak Sunguroğlu, Mehmed Fâik Efendi II. Meşrutiyet'in ilânı esnâsında azledilince müftülüğün Beyzâde Nûri Efendi'ye teklif edildiğini ancak onun bu vazifeyi kabul etmeyip mebusluğu tercih ettiğini yazmaktaysa da (bk. Sunguroğlu, *Harput Yollarında,* 2: 116) Osmanlı Arşivi'nde bulunan 12 Safer 1328/ 23 Şubat 1910 târihli dosyadaki belgeler durumun yukarıda bizim anlattığımız gibi olduğunu ortaya koymaktadır (ayrıca bk. Dh.Mkt. 1304.14; Dh.Mui. 21-3.8; Dâire-i Meşîhat'ten Dâhiliye Nezâreti'ne gönderilen 20 Şevvâl 1327/ 22 Teşrîn-i Evvel 1325/ 4 Kasım 1909 târihli belge; Beyzâde'nin "*Dâhiliye Nâzırı Tal'at Beyefendi Hazretleri'ne*" hitâben yazdığı 19 Teşrîn-i Evvel 1325/ 1 Kasım 1909 târihli telgraf metni).

49 "*Bihî*
Hâk-i pâ-yı âlî-i cenâb-ı Meşîhat-penâhî'ye
Ma'rûz-ı bendeleridir
Meb'ûsluk ile dîger me'mûriyet ictimâ' edemeyeceği Kānûn-ı Esâsî mâdde-i mahsûsası sarâhatinden olup ahîren Meclis-i Millî karârıyla dahi te'kîd ettiğinden vilâyetimiz meb'ûslarından Mehmed Efendi ma'lûm-ı 'âlî-i semûhîleri olduğu üzere bi'z-zarûre meb'ûsluk a'zâlığından isti'fâ ve tercîhen Ma'mûretü'l-azîz vilâyeti müftîliğini kabûl etmiş iken Meclis-i Meb'ûsân'ın bu ikinci senedeki ictimâ'ında yine eski intihâbına binâen tekrâr meb'ûsluk a'zâlığını ihtiyâr ederek vilâyet müftîliğini zâhiren terk etmiş ve ma'a hâzâ mezkûr müftîlîk vazîfesini dîger bir zât ihrâz etmemiş ve en doğrusu her iki me'mûriyetin de hakîkatde yine kendisinde birleşmesi için son derecede câhil ve bakkāl esnâfından olan birâderi Bahâ Efendi'yi vilâyet müftîliğine vekîl edip makām-ı Meşîhat-ı 'Aliyye'nin tensîb ü tasdîkine de

Devrin Şeyhülislâmı Çelebizâde Hüseyin Hüsnü Efendi 17 Kânûn-ı Sânî 1325/ 30 Ocak 1910 târihli yazıyla Dâhiliye Nezâreti'ni hem yukarıdaki yazıdan haberdâr ederek gerekli tahkikatın yapılmasını istemiş, hem de Beyzâde'nin Meclis-i Mebusân Riyâseti'nin dâveti ve "*ahvâl-i siyâsiyye îcâbınca vilâyetçe de hissolunan lüzûm üzerine*" müftülükten vazgeçip mebusluğu tercih etmesiyle boşalan makama müftülük seçimine değin kardeşi Bahâeddin Efendi'nin 27 Kânûn-ı Evvel 1325/ 9 Ocak 1910 târihinden itibâren vekâleten atandığını hatırlatmıştır.[50]

Mehmed Ali Aynî Meşîhat'in ve Dâhiliye Nezâreti'nin kendisinden konuyu etraflıca araştırmasını istemesine binâen iki kurumu da bilgilendirmiştir. Meşîhat'e gönderdiği 10 Şubat 1325/ 23 Şubat 1910 târihli yazıda yıllardır Bâb-ı Âlî'yi meşgul eden malum meseleyi çözmek maksadıyla seçimler yapılana kadar Bahâeddin Efendi'nin vekâleten müftülükte kalmasının ihtilâfı gidereceğini kendisinin daha evvel söylediğini, Meşîhat'in de bunu onayladığını vurguladıktan sonra konuyu ihbârnâmeye getirmiş, mezkûr yazının tek

makrûn olmak üzere keyfiyeti vâli vekâletinde bulunan Mehmed Ali Aynî Beg tarafından hâk-i pâ-yı semûhîlerine arz ve îfâ-yı muktezâsını istirhâm ederek vâli vekîlinin tasdîk-i asâletine sa'y eylemesini de mezkûr ümniyye ve ârzûsunun husûl-pezîr olmasına ta'lîkan va'd ederek der'uhde eylemişdir. Binâenaleyh kānûn ve karâr-ı millînin sarâhaten hilâfında olmakla berâber ulemâ-yı mahalliyeden fazîlet-i zâtiyye ve mehâsin-i ahlâk ashâbından olan zevâtın hukûkuyla berâber Şerî'at-i mutahhara-i Muhammediyye'yi alenen izâ'a ve imhâ eden şu tedbîr-i müsteb'idâne ve menfa'at-perestâneye meydân verilmemesi ve şu sûretle münhal ve mu'attal kalmış olan vilâyet müftîliği içün usûl-ı vech ile intihâb açılması hakkındaki emrin tesrî'ine ve İdâre-i meşrû'a-i Meşrûtiyyet'in muktezâsı üzere bi-hakkin fazîlet-i kâmile ve liyâkat-i sahîha ashâbından bir zâtın inâyeten ta'yîn buyurulmasına müsâ'ade ile ahâlî beyninde ihtilâf ve ihtilâl-i azîmin zuhûruna sebeb-i müstakil olacağı tabîi bulunan husûs-ı mezkûrun netîce-i marziyyeye iktirânı hakkında lutf u âtıfet-i cenâb-ı Meşîhat-penâhîlerini intizâr ve istirhâm eyleriz. Ol bâbda ve her hâlde emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir.
22 Kânûn-ı evvel 325/ [4 Ocak 1910] Kulüp nâmına Mahmûd Hamdî (mühür)" (COA, Dh. Mui. 21-3.8.10)

50 "*Bâb-ı Fetvâ Dâire-i Meşîhat-i İslâmiyye Tahrîrât Kalemi*
Aded: 116
Hüve
Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine
Devletlü Efendim Hazretleri
20 Şevvâl 1327 [4 Kasım 1909] târihli ve yetmiş altı adedli tezkireye zeyldir.
Ma'mûretü'l-azîz müftîsi fazîletlü Mehmed Nûri Efendi'nin Meclis-i Meb'ûsân Riyâset-i Celîlesi'nden vâki' olan da'vet ve ahvâl-i siyâsiyye îcâbınca Vilâyetçe de hissolunan lüzûm üzerine tekrâr meb'ûsluğu kabûl ve Dersa'âdet'e azîmet eylemiş olduğundan bahisle müftî vekâletine mûmâileyhin birâderi Hacı Bahâeddin Efendi'nin ta'yînine dâir Ma'mûretü'l-azîz Vilâyeti'nden vârid olan tahrîrâta cevâben mezkûr müftîliğe ulemâ-yı mahalliyeden münâsibinin ta'yîni zımnında usûlen intihâbât icrâsıyla netîceyi hâvî evrâk-ı intihâbiyye ve mazbatanın irsâli ve netîce-i intihâba değin mûmâileyh Bahâeddin Efendi'nin müftî vekâletine ta'yînini 27 Kânûn-ı Evvel 1325 [9 Ocak 1910] târihli telgrafnâme ile iş'âr edilmiş ve ol bâbda ba'zı ifâdâtı ve Mahmûd Hamdî mührünü hâvî verilen varaka leffen savb-ı âlîlerine tisyâr kılınmış olmağla meâline nazaran tahkîkāt-ı mukteziyye icrâsıyla netîcesinin ibnâ ve melfûfun i'âde buyurulması siyâkında tezkire-i senâverî terkîm kılındı efendim. Fî 18 Muharrem 1328 ve fî 17 Kânûn-ı Sânî 1325 [30 Ocak 1910] Şeyhülislâm Hüseyin Hüsnü" (COA, Dh.Mui. 21-3.8.11)

imzâ ile gönderilmesini şikâyetlerin azalmasına ve yapılan tercihin isâbetine bağlamıştır. Aynî, yazısının devamında altı aydan fazla bir süredir Ma'mûretü'l-azîz'de bulunmasına, buranın eşrâf u ayânını tek tek tanımasına rağmen muhbir Mahmud Hamdi'yi ne kendisinin ne de şehir halkının bildiğini ileri sürmüş, yalnız Meclis İdâre azâsından birinin bu şahsın "*ara sıra İstînâf Mahkemesi Kalemi'ne devâm eden ve bazen avukatlığa yeltenen pek ehemmiyetsiz bir kimse olduğunu*" haber verdiğini belirtmiştir. Aynî Bey'e göre bu kişiye mevzubahis telgrafı çektiren kuvvetle muhtemel "*müftîlik arzûsunu besleyen Mahkeme-i İstînâf a'zâsından Kemâleddin Efendi*"dir. Vâkıa, Kemâleddin Efendi'nin "*ilm ü kifâyetine diyecek yoksa da*" Mekteb-i Rüşdiye-i Askeriyye muallimliği yapması ve bol gelirli bazı vakıfların mütevelliliğini yürütmesi hasebiyle maîşeti çok iyidir; bu sebeple onun müftülük hevesine düşmesine başta ağabeyi müderris Mehmed Said Efendi olmak üzere pek çok kimse şiddetle karşı çıkmaktadır. Netice itibâriyle, şimdilik Bahâeddin Efendi'nin vekâleti sürdürmesi şikâyetleri en aza indirecektir.[51] Aynî Bey Dâhiliye Nezâreti'ne gönderdiği aynı târihli yazıda da "Mahmud Hamdi"nin ve bahsettiği

51 Söz konusu belgenin tamamı şöyledir:
"*Ma'mûretü'l-azîz Vilâyeti Mektûbî Kalemi*
Aded: 550
Bihî
Makām-ı Âlî-i Meşîhat-penâhî'ye Cevâben Yazılan Arîza Sûretidir
Merkez-i vilâyet müftîliği hakkında Mahmûd Hamdî imzâsıyla huzûr-ı âlî-i Meşîhat-penâhîlerine Ma'mûretü'l-azîz merkezinden çekilip berâ-yı mütâla'a 19 Muharrem 328 târîh [30 Ocak 1910] ve 217 numerolu emirnâme-i 'âlî-i cenâb-ı Meşîhat-penâhîleriyle irsâl buyurulan telgrafnâme mütâla'a-güzâr-ı çâkerî oldu. Vilâyet müftîsi fazîletlü Mehmed Nûri Efendi'nin ahîren meb'ûsluğu tercîh ile Dersa'âdet'e azîmeti sebebiyle vekâlete Hacı Bahâeddîn Efendi'nin ta'yîni iş bu müftîlik mes'elesinden dolayı burada senelerce devâm eden ve Bâb-ı Âlî'yi işgâl eden râhatsızlığın adem-i tekerrürüne sebeb olacağı nâib-i sâbık ile berâber müştereken arz edilmesi üzerine Efendi-i mûmâileyhin o sûretle vekâlete ta'yîni tensîb buyurulduğu ve ma'a hâzâ intihâbın icrâ etdirilmesi lâzım geleceği makām-ı 'âlî-i fetvâ-penâhîlerinden cevâben emr ü iş'âr buyurulmuşdu. Mes'elenin şu sûretle tesviyesi takdîr-i çâkerânemdeki isâbeti mezkûr şikâyet telgrafnâmesinin yalınız bir imzâyı muhtevî olmasıyla da ortaya çıkarmışdır. Fazla olarak altı aydan beri burada bulunup memleketin eşrâf u a'yânını yegân yegân tanıdığım hâlde muhbir-i mûmâileyh Mahmûd Hamdî Efendi'yi hiç bilmiyorum. Yerlilerden birkaç kişiye sorduğum hâlde onlardan da bir şey öğrenemedim. Yalınız Meclis-i İdâre a'zâsından bir zât mûmâileyh Mahmûd Hamdî Efendi'nin ara sıra İstînâf Mahkemesi Kalemi'ne devâm eden ve ba'zen avukatlığa yeltenen pek ehemmiyetsiz bir kimse olduğunu haber verebilmişdir. Şu hâle göre mûmâileyhe müftîlik arzûsunu besleyen Mahkeme-i İstînâf a'zâsından Kemâleddin Efendi'nin mezkûr telgrafnâmeyi çekdirmiş olması îcâb ediyor. Vâkı'a Kemâleddin Efendi'nin ilm ü kifâyetine diyecek yoksa da Mekteb-i Rüşdiye-i Askeriyye'de mu'allimliği ve ba'zı evkāf-ı müsmireye tevliyeti hasebiyle esbâb-ı ma'îşeti mebzûl olduğu hâlde böyle müftîlik hevesine düşmesine birçok kimseler ve ezcümle büyük birâderi Meclis-i İdâre-i Vilâyet a'zâsından ve müderrisînden Hacı Mehmed Sa'îd Efendi şiddetle mu'ârız bulunmaktadır. Hulâsa re'y-i âcizânemce şimdilik müftîlerin ahvâl-i intihâbı hakkında ahkâmı kat'î ve sarîh bir nizâm vaz' edilinceye kadar Hacı Bahâeddin Efendi'nin müftîlik vekâletinde istihdâmı buraca bu mes'elenin en az şikâyet ve en az râhatsızlığı îcâb edecek bir sûret-i halli olduğunu tekrâr arz eylerim. Mebhûsün anh telgrafnâme dahi melfûfen ve i'âdeten takdîm kılınmışdır. Ol bâbda.
Fî 10 Şubat 325/ [23 Şubat 1910]" (COA, Dh.Mui. 21-3.8.13)

"kulüb"ün tespit edilemediğini, esâsen birinin "meçhûlü'l-ahvâl" diğerinin muhayyel olduğunu, Ma'mûretü'l-azîz'deki İttihâd Kulübü yetkililerinin böyle bir mürâcaattan haberlerinin bulunmadığını, şehirdeki bir veya iki kişinin "Mahmud Hamdi" mührünün arkasına saklanarak ihbârnâmeyi kaleme aldığını, ismini bile yazmaya cesâret edemeyenlerin yazdıklarının da ciddiye alınmaması gerektiğini kaydetmiştir.[52]

Beyzâde Mehmed Nûri Efendi'nin Üçüncü Devre Müftülüğü (1912-1915)

Sık sık değişen şeyhülislâmlar ve vâliler, şehirde bir türlü sağlanamayan sükûnet Ma'mûretü'l-azîz'e asâleten müftü atanmasını imkânsız kılmıştır. Vâli Aynî Bey Dâhiliye Nezâreti'nin âcilen seçim yapılması isteğine 7 Kânûn-ı Evvel 1326/ 20 Aralık 1910'da verdiği cevapta şehrin ileri gelenlerinin eskisi gibi işi büyüteceklerini, memlekette yine şiddeti artan ihtilâflar çıkacağını gerekçe göstererek karşı çıkmış, seçimin ertelenmesini talep etmiştir.[53] Dâhiliye Nezâreti'nin vaziyeti bildirdiği Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım Efendi ise 9 Şubat 1326/ 23 Şubat 1911 târihli cevabında müftülüğün uzun müddet vekâletle idâre edilemeyeceğini belirterek seçimde ısrarcı olmuştur.[54] Ancak belgelerden anlaşıldığına göre 1911 yılında da seçim yapılmamış ve asâleten müftü atanamamıştır.

Mehmed Ali Aynî yerine Ekim 1911'de Ma'mûretü'l-azîz vâliliğine getirilen Nâzım Bey 8 Nisan 1328/ 21 Nisan 1912'de Dâhiliye Nezâreti'ne çek-

52 *"Ma'mûretü'l-azîz Vilâyeti Mektûbî Kalemi*
Aded: 792
Bihî
Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine
-Hulâsa-
Merkez-i Vilâyet Müftîligi Hakkında
Devletlu Efendim Hazretleri
Merkez-i vilâyet müftîligine vekâleten ta'yîn olunan Hacı Bahâeddîn Efendi'nin sûret-i ta'yîni hakkında istîzâhâtı hâvî şeref-vârid olan 23 Kânûn-ı Sânî 325 [5 Şubat 1910] târîh ve beş yüz doksan bir numerolu emirnâme-i âlî-i cenâb-ı nezâret-penâhîlerinin arîza-i cevâbiyyesidir. Bu mes'ele hakkında makām-ı âlî-i Meşîhat-penâhîden alınan tahrîrâta cevâben yazılan arîza sûreti tafsîlât-ı kâfiyeyi hâvî olmağla bir sûreti leffen takdîm kılındı. Ancak ba'de'l-mütâla'a i'âde olunmak üzere irsâl buyurulan Mahmûd Hamdî imzâlı varaka-i sahîfe-i ihbâriyede muhbir-i mûmâileyhin ta'yîn-i şahs u hüviyet etmemekle berâber bir de "kulüp nâmına" kaydını koyması câlib-i nazar-ı dikkat olmuşdur. Zîrâ Meşîhat-i celîleye takdîm etdiğim arîzada bahs eylediğim vechile burada Mahmûd Hamdî nâmında ma'rûf bir kimse olmadığı gibi bunun mensûb olduğu kulüp acabâ hangi kulüpdür? Eger İttihâd Kulübü ise orasının böyle bir mürâca'atdan haberi yokdur. Başka isimsiz bir kulüp ise o da mûmâileyhin hayâlhânesinde mevcûd olmak lâzım gelir. Hulâsa ihbâr-ı vâki'in ehemmiyetsizliği ancak bir ve nihâyet iki şahsın kendini göstermege dahi cesâret edemeyerek böyle mechûlü'l-ahvâl bir kimseyi âlet-i ihbârât ittihâz eylemeleriyle dahi müeyyed olduğunu ve mebhûsün anh varaka-i ihbâriyyenin melfûfen ve i'âdeten takdîm kılındığını arz eylerim. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehü'l-emrindir. Fî [12] Safer sene 328 ve fî 10 Şubat sene 325 [23 Şubat 1910]
Ma'mûretü'l-azîz vâlisi Bende Mehmed Ali Aynî [mühür]" (COA, Dh.Mui. 21-3.8.14)

53 COA, Dh.Mtv. 3.10.2; Dh.Mtv. 3.10.5; Dh.Şfr. 665.9.

54 bk. COA, Dh.Mtv. 3.10.4; Dh.Mtv. 3.10.3.

tiği telgrafta 1912 Ocak-Mart dönemi mebusluk seçiminin neticelendiğini, Beyzâde'nin yeniden mebus seçildiğini bildirmiş, daha önce va'dedildiği üzere onunla alâkalı müftülük emrinin de hızlandırılmasını istirhâm etmiştir.[55] Dâhiliye Nezâreti'nden de Meşîhat'e ertesi gün yazılan tezkirede Ma'mûretü'l-azîz müftülüğünün dört seneden beri vekâletle idâre edildiğine, münâsip birinin seçilmesi lüzumunun Meşîhat tarafından defaatle söylenmesine rağmen seçimin ulemâ ve meşâyıh arasında münâkaşaya sebep olacağı bahanesiyle geçiştirildiğine, ulemâ ile birlikte eşrâfın da oy kullanabilmesi için defter tanzim edildiğinde sıradan kişilerin, hattâ köylülerin bile isimlerini eşrâftanmış gibi deftere kaydettiklerine dikkat çekilmiş; bu usulsüzlüğe mahal bırakmamak adına, mebusluğu tekrar kazanan Beyzâde'nin katıldığı seçimin müftülüğe de teşmil kılınıp tayin emrinin verilmesi Meşihat'ten istenmiştir.[56] Fakat Nâzım Bey, yukarıdaki telgrafının üzerinden on gün geçmişken 19 Nisan 1328/ 2 Mayıs 1912'de gönderdiği yeni telgrafta daha önce mebusluk seçiminin esas alınarak Beyzâde'nin atanmasını istediğini söylediyse de şehirde yayılan dedikodulardan bazı hâdiselerin çıkacağını hissettiğini yazmış ve müftülük seçiminin müstakillen yapılması gerektiğini savunmuştur.[57] Dahiliye Nezâreti Meşîhat'ten gelen cevaba dayanarak Nâzım Bey'e yolladığı 22 Nisan 1328/ 5 Mayıs 1912 târihli yazıda Meşîhat'in Beyzâde'nin tayin işini tamamladığını ve emri gönderdiğini, artık karar değiştirmeye imkân kalmadığını kaydetmiştir.[58] Ne var ki Nâzım Bey ayrı seçim isteğinde haklı çıkmıştır. Zirâ Dâhiliye Nezâreti'ne 29 Nisan 1328/ 12 Mayıs 1912'de vasıflı-vasıfsız on beş kişinin ismiyle bir telgraf çekilmiş, telgrafta âdilâne ve müstakil seçim yapılmadığı takdirde atanan müftüyü tanımayacaklarını bildiren "*Umûr-ı dîniyyede merci'imiz olan müftî ta'yînine müdâhale-i hâriciyye ile ahâlînin hukûk-ı milliyyelerinden mahrûm edilmiş olacakları derkârdır.*

55 bk. COA, Dh.Mtv. 3.10.7.

56 "*Dâhiliye Nezâreti Muhâberât-ı Umûmiyye Dâiresi*
9 Nisan 328 [22 Nisan 1912]
Bihî
Taraf-ı Âlî-i Hazret-i Meşîhat-penâhî'ye
Dört seneden beri vekâletle idâre olunan vilâyet müftîliğine münâsib bir zâtın intihâbı taraf-ı âlî-i Meşîhat-penâhîlerinden mükerreren emir buyurulduğu hâlde intihâb icrâsı ulemâ ve meşâyıh arasında münâkaşayı mûcib olacağından dolayı geçişdirilmiş ve ulemâ ile berâber eşrâfın da intihâba teşrîki içün defter tanzîmine teşebbüs edildikde birçokları eşrâfdan oldukları iddi'âsıyla ihtilâfa düşerek köylülerden bile mürâca'at vukû bulmuş olduğundan geçen devre-i intihâbiyyede meb'ûsluğu ihrâz etmekle müftîliği terk eyleyen Mehmed Nûri Efendi'nin esâsen müntehab olmak sebebiyle merkez-i vilâyet müftîliğine yeniden nasbıyla emrinin irsâli Ma'mûretü'l-azîz Vilâyeti'nden alınan telgrafnâmede iş'âr kılındığından icrâ-yı îcâbı menût müsâ'ade-i aliyye-i Meşîhatpenâhîleridir. Ol bâbda." (COA, Dh.Mtv. 3.10.6)

57 COA, Dh.Mtv. 3.10.9.

58 bk. COA, Dh.Mtv. 3.10.8. O sıralar Şeyhülislâm makamında bulunan Nesib Efendi'nin Beyzâde'nin müftülük atamasını Ma'mûretü'l-azîz Vâliliğine gönderdiğini beyân ettiği belge için bk. COA, Dh.Mtv. 3.10.11.

Emniyet ve arzû-yı umûmîye mazhar bir müftînin ta'yîni âdilâne intihâb icrâsına vâbeste idüginden i'tâsını istirhâm, intihâb etmediğimiz müftîyi kabûl etmeyeceğimizi arz eyleriz." şeklindeki cümlelerle hükûmet âdeta tehdid edilmiştir.[59] Beyzâde'ye müftülük görevi hasebiyle yazılan 19 Mayıs 1912 târihli tebriknâme dikkate alındığında ise hükûmetin gelen tepkilere ehemmiyet vermediği görülür.[60] Maamâfih Şeyhülislâm ile Ma'mûretü'l-azîz vâlisi arasında teâti olunan vesîkalardan Beyzâde'nin çok geçmeden yine mebusluğu tercih ederek İstanbul'a gittiği, şehrin bir kez daha müftülük meselesiyle boğuşmak durumunda kaldığı anlaşılmaktadır.

Alafdârzâde Ömer Fehmî Efendi'nin Müftülüğü (1915-1916)

Harput kazâsı müftüsü Alafdârzâde Ömer Fehmî Efendi yaş haddinden dolayı 1915'te emekliye ayrılacakken vilâyet Meşîhat'e gönderdiği yazıda Emeklilik Kanunu'nun 3. maddesine istinâden müftü efendinin görev süresinin iki yıl daha uzatılmasını istemiştir. Şeyhülislâm Mustafa Hayri Efendi 23 Şubat 1330/ 8 Mart 1915 târihli yazısında Fehmî Efendi'nin ilmî yeterliliğinin diğer adaylara göre daha iyi ve emeklilik yaşı gelmişse de hâfızasının güçlü, bedeninin çalışmaya elverişli olması cihetiyle vilâyetin talebini Sadâret'e arz etmiş, Sadâret'in muvâfakatıyla Fehmî Efendi kazâ müftülüğüne devam ettiği gibi[61] Meşîhat'in tensîbiyle de seçimler yapılana kadar Ma'mûretü'l-azîz vilâyeti merkez müftülüğünü vekâleten yürütmüştür.[62]

Müderris Mehmed Kemâleddin Efendi'nin Müftülüğü (1916-1926)[63]

Yıllardır ihtilâfı bitirecek, ahâliyi sükûn ve huzura kavuşturacak bir müftünün atanamadığı Ma'mûretü'l-azîz'de 1915 sonu veya 1916'nın başında mevzuu tamamen çözüme kavuşturma maksadıyla nihâyet seçimler yapılmıştır. Ancak devrin vâlisi Mehmed Sâbit Bey geçmiş dönemlerde alınan benzer kararların sonuçsuz kaldığını bildiği halde seçim evrâkıyla berâber Dâhiliye Vekâleti ve Meşîhat Dâiresine gönderdiği yazılarda bölgede büyük hürmet gören Şeyh Osman Bedreddin Erzurumî'nin (İmam Efendi) seçimden bağımsız bir şekilde, re'sen asâleten müftü tayin edilmesini istemiştir. Şeyhülislâm Hayri Efendi imzâsıyla vilâyete gönderilen 28 Kânûn-ı Sânî 1331/ 10 Şubat 1916 târihli cevabî yazıda ise seçimsiz asâleten tayinin kanunlara aykırı olduğu hatırlatılmış, Bedreddin Efendi'nin tabur imamlığından emekliye ayrılması hasebiyle yaşı altmış beşin üstündeyse vekâleten de atanamayacağı, ama alt-

59 bk. COA, Dh.Mtv. 3.10.12.
60 COA, Hsd.Aft. 5.62.
61 bk. COA, BEO. 4343.325689.1-2; MV. 197.4.1.
62 bk. Sunguroğlu, *Harput Yollarında,* 2: 421.
63 Bu kısımla ilgili daha teferruatlı bilgi için bk. Ahmet Karataş, "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi", *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,* 49 (Aralık 2015): 44-53.

mış beşe ulaşmadıysa müftülüğü vekâleten yürütebileceği kaydedilmiştir. Bu makamın güçlü adaylarından biri yıllardır kendisinden vazgeçilmeyen, varlığı ayrı yokluğu ayrı problemler doğuran mebus Beyzâde Efendi iken diğeri seçime katılıp yüksek oy alan müderris Mehmed Kemâleddin Efendi'dir.[64] Hayri Efendi, mevzubahis yazısında Beyzâde'yle yaptığı görüşmede onun mebusluk yerine müftülüğü tercih ettiğini, Meclis tatile girdikten sonra tekrar İstanbul'a dönmeyeceğini kendisine söylediğini ifâde etmiştir. Hayri Efendi Vâli Bey'e Beyzâde'nin müftülüğünü uygun buluyorsa onu görevlendirebileceğini, aksi takdirde seçim evrakı gönderilenlerden Kemâleddin Efendi'nin atanabileceğini yazarak sonucu kendisine bildirmesini istemiştir.[65] Sâbit Bey 4 Şubat 1331/ 17 Şubat 1916 târihli telgrafla Meşîhat'e görüşünü bildirmiştir. Buna göre, Osman Bedreddin Efendi altmış beş yaşını geçtiği için müftülüğe vekâlet edemeyecektir. Beyzâde Nûri Efendi'nin "*meb'ûsluk hizmet-i vataniyyesine devâmı*" daha münâsiptir. Kemâleddin Efendi'nin ise müftülüğe mâni bir durumu söz konusu değildir. Binâenaleyh onun tayin vesîkasının gönderilmesi müsterhamdir.[66] Meşîhat bu yazı üzerine 9 Şubat 1331/ 22 Şubat 1916'da Kemâleddin Efendi'yi asâleten müftülüğe atamıştır.[67]

Kemâleddin Efendi'nin çocuklarından Ömer Naîmî Efendi'nin 1926'da Şark İstiklâl Mahkemesince el konulan şiir defterinde tespit ettiğimiz târih

64 Kemâleddin Efendi'nin hayatıyla ilgili yazdığımız makalede COA, Dh.Şfr. 509.120 numaralı belgeye istinâden seçime Şeyh Osman Bedreddin Efendi ve Mebus Beyzâde Nûri Efendi'nin de katıldığını yazmıştık. Ancak bunu kuvvetlendirecek başka belge bulamamamız ve bugünkü harflere aktardığımız aşağıdaki yazı (COA, Dh.Şfr. 60.286/1), mevzuu mübhem halde bırakmamıza sebep olmaktadır.

65 "*Bâb-ı Fetvâ Dâire-i Meşîhat-i İslâmiyye Mektûbî Kalemi*
Aded: 112
Hüve
Ma'mûretü'l-azîz Vilâyetine
-Dâhiliye Şifresiyle-
C. 24 Kânûn-ı Sânî 331 [6 Şubat 1916] Şeyh Bedreddin Efendi'nin bilâ intihâb müftîliğe asâleten ta'yîni ahkâm-ı kānûniyyeye tevâfuk etmeyeceği gibi mûmâileyhin tabur imâmetinden mütekā'id olduğu beyân buyurulduğuna nazaran sinni altmış beşi mütecâviz ise vekâleten ta'yînine de mesâğ-ı kānûnî olmayıp sinni bu dereceye vâsıl olmamış ise vekâleti münâsibdir. Nûri Efendi'nin Dersa'âdet'e muvâsaletini müte'âkib kendisiyle vukū bulan müzâkerede müftîliği tercîh eylemesi mütâla'asında bulunulmasına mebnî buna karâr vermişdir. Şubat nihâyetinde Meclis'in devre-i ictimâ'iyyesinin hitâmında da azîmet edecek ve artık avdet eylemeyecekdir. Şâyed mûmâileyhin meb'ûsluğunu müftîlikde kalmasına tercîh buyuruyor iseniz evvelce evrâk-ı intihâbiyyesi gönderilmiş olanlardan Kemâl Efendi'nin me'mûriyeti icrâ ve menşûru isrâ kılınmak üzere keyfiyetin inbâ buyurulması.
Fî 28 Kânûn-ı Sânî 1331 [10 Şubat 1916] Şeyhülislâm [Mustafa Hayrî]" (COA, Dh.Şfr. 60.286/1)

66 "*Numeroludur. C. 28 Kânûn-ı Sânî 331 [10 Şubat 1916]. Şeyh Bedreddin Efendi'nin sinni altmış beşi mütecâvizdir. Mehmed Nûri Efendi'nin de meb'ûsluk hizmet-i vataniyyesine devâmı münâsib olacakdır. Kemâleddin Efendi'nin asâleten müftîliğe ta'yîn emrinin i'tâsıyla menşûrunun irsâline müsâ'ade-i celîleleri müsterhamdir. Fermân. 4 Şubat 331 [17 Şubat 1916] Vâli Sâbit*" (COA, Dh.Şfr. 509.120)

67 bk. Diyânet İşleri Başkanlığı Kemâleddin Efendi Özlük Dosyası, Sicil Kalemine Mahsus Hizmet Cetveli.

manzumesine göre bu tayinde onun müftülüğüne yakın zamana kadar "şiddetle" karşı çıkan[68] ağabeyi Ma'mûretü'l-azîz mebusu (1914-1918) Mehmed Saîd Efendi'nin de gayretleri bulunmaktadır. Manzûme şöyledir:

Amuca-i Fezâil-meâba Tekaddüme-i Nâçizânemdir
[fâilâtün fâilâtün fâilün]

Dâim etsi[n] Rabb-ı mün'im izzetin
Sâye-endâz ola her dem devletin

Senden almakda sa'âdet cümlemiz
Eylesin meşkûr Mevlâ gayretin

Sa'y u himmetle muhammerdir bütün
Zihn ü fikri aklı dâim hazretin

Bir iki meb'ûs olsaydı eğer
Sen gibi gülerdi rûyı milletin

İşte meşhûd oldu lütfundan bugün
Memleketce en büyük bir hizmetin

Sâyenizde müftî oldu vâlidim
Şer'i i'lâ etdi ya'nî himmetin

Geldi bir târîh-i rengîn hâtıra
"Müftîlik buldu Kemâl-i ni'metin"
مفتیلک بولدی کمال نعمتن 1334 Arabî [1916][69]

Dedeleri Mehmed Saîd, Ahmed Nazîf ve Ömer Naîmî Efendilerin uzun yıllar müftülük yaptıkları şehre Kemâleddin Efendi'nin de müftü olması hem ahâli hem de İstanbul'daki ilmî-edebî mahfil tarafından sevinçle karşılanmıştır. Devrin önde gelen dinî-tasavvufî mecmûalarından *Cerîde-i Sûfiyye* 3 Şevvâl 1334/ 3 Ağustos 1916 târihli 121. sayısında bu tayini övgü dolu ibârelerin yer aldığı şu haberle duyurmuştur:

"Epey zamandan beridir münhal bulunan Ma'mûretü'l-azîz vilâyeti müftîliğine merhûm el-Hâc Abdülhamîd Efendizâde, Harput'da Kâmil Paşa Medresesi müderrisi fazîletlü Kemâleddin Efendi ta'yîn buyurulmuşdur. Mûmâileyhin ecdâdından Fetâvâ sâhibi Mehmed Saîd Efendi kırk, Sâre Hatun [Câmii] bânisi el-Hâc Ahmed Efendi yirmi beş ve Kasîde-i Bürde şârihi Naîmî Efendi yirmi sene kadar müftîlikde bulunmuşlar ve fâzıl-ı mağfûr Abdülhamîd Efendi ise ârzû-yı umûmîye karşı mâdâme'l-hayât müstağnî ve müstesnâ bir hâlde

68 yk. bk. Vâli Mehmed Ali Aynî'nin 10 Şubat 1325/ 23 Şubat 1910 târihli yazısı (COA, Dh. Mui. 21-3.8.13).
69 bk. Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, IM_T12_K083_D804-2_G028_0113 (s. 220-221).

kalarak müftîliğe meyl-i kabûl göstermemişler, ya'nî kitâbhâne-i kemâlâtının huzûr-ı nevâzişinden haftada ikişer üçer sâat olsun ayrılmak istememişlerdi. Bu ulûm-ı şer'iyye hânedânının bir asır kadar makām-ı iftâda dahi ahkâm-ı dîniyyeyi neşr ü teblîğ eden hizmet ve nisbeti düşünülürse şimdi de Kemâleddin Efendi'nin bu vazîfe-i mübecceleye ta'yînindeki isâbet vâzıhan anlaşılır. Ma'a't-tebrîk muvaffakıyet temennî ederiz."

Mecmûada Kemâleddin Efendi'nin müftülüğü vesilesiyle yazılan üç târih de neşredilmiştir. Bunlardan ilki Harput Kadısı Mehmed Ali Ayıntabî Efendi'nin Rumî tarih olarak bulduğu «قَدْ أُوتِيَ خَيْرًا» âyetinin bizzat Kemâleddin Efendi tarafından ikmâl edildiği şu Arapça manzûmedir:

نَحْمَدُاللهَ عَلَى التَّوْفِيقِ
سَارَت العِزَّةُ فِينَا سَيْرًا

جَعَلَ الْحَقُّ لِهٰذَاالْعَبْدِ
مُفْتِيًا صَاحٍ وُقِينَا ضَيْرًا

فَقَضَى الْحَاكِمُ فِي التَّارِيخِ
قَالَ لِي فِيهِ «قَدْ أُوتِيَ خَيْرًا» [70] 1332

Şâiri belirtilmeyen diğer târih beyti şudur:

Dü lebimden çıkıp oldu târîh
Beldede müftî dahi oldu Kemâl

بلده ده مفتی دخی اولدی کمال 1334 [h]

Mecmûadaki son târih ise Ömer Naîmî Efendi'nin yukarıdaki manzûmesinin son beytidir.[71]

Kemâleddin Efendi savaşların sürdüğü, "sevkiyât"ın (Ermeni tehcîri) izlerinin devam ettiği, bir devletin batıp yenisinin doğduğu, toprak kayıplarının,

70 "Bu muvaffakıyet için Allah'a hamd ederiz. İzzet ve itibâr (sâhibi müftü efendi) aramızda (asâletle) yürüyor. // Allah bu fakire âlîcenâp bir müftü ihsân etti de o bizi zarardan korudu. // Hâkim de târih düşürmeye hükmetti ve bana bu hususla ilgili 'Hayır verilmiştir.' dedi."
{ قَدْ أُوتِيَ خَيْرًا } ("Hayır verilmiştir.") ibâresi şu âyetten muktebestir: { يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُوا الْأَلْبَابِ } "(Allah) hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilmişse ona pek çok hayır verilmiş demektir. Ancak akıl sahipleri düşünüp ibret alır." (el-Bakara 2/269) Kemâleddin Efendi'nin oğlu Ömer Naîmî'nin şiir defterinde de bulunan kıt'anın neşrinde bazı kelime ve dizgi hataları dikkat çekmektedir. Ömer Naîmî Efendi kıt'ayı şu serlevhayla kaydetmiştir: "Peder Efendi Hazretlerinin müftîliğine nâib-i Harput fazîletlü Mehmed Ali Ayıntabî Efendi'nin bulduğu «قَدْ أُوتِيَ خَيْرًا» nazm-ı şerîfi müşârünileyh müftî efendi tarafından şu sûretle ikmâl edilmişdir." (bk. Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K083_D804-2_G028_0113; neşir için bk. *Cerîde-i Sûfiyye,* 121 [3 Şevvâl 1334]: 241)
(Bu konuda kendisiyle istişâre ettiğim ve kıymetli desteklerini gördüğüm meslektaşım Uğur Boran Bey'e teşekkür ederim.)

71 *Cerîde-i Sûfiyye,* 121 (3 Şevvâl 1334): 241.

Millî Mücâdele'nin, Şark'ı kasıp kavuran çeşitli ayaklanmaların, türlü huzursuzlukların, Takrîr-i Sükûn'un, maddî ve manevî inkırâzların yaşandığı, tekke ve medreselerin kapatıldığı devrede Osmanlı'nın Ma'mûretü'l-azîz'deki son, Cumhuriyet'in ilk müftüsü sıfatıyla 10 yıl, 6 ay, 20 gün görev yapmıştır. El konulan mektuplarında ortaya çıkan şapka takmak gibi bazı inkılâplara karşı muhâlif tavrı ve hilâfet yanlısı ifâdeleri sebebiyle Şark İstiklâl Mahkemesi'nce 4 Eylül 1926'da yargılanarak Samsun'a sürgün edilmiş, 7 Eylül 1926'da da müftülük görevinden resmen alınmış, yerine Müsevvid Ömer Avnî Efendi vekâleten getirilmiştir.

Beyzâde Mehmed Nûri Efendi'ye gelince, 1918'e kadar mebusluk yapmış, eski mebus arkadaşı Hacı Ziya Bey'le Ma'mûretü'l-azîz'i temsilen Sivas Kongresi'ne katılmış, 1925'te iki ay civârı Elaziz vâliliğine vekâlet etmiş, TBMM II. Dönem Elaziz mebusu Cevat Paşa'nın istifasından dolayı yapılan ara seçimde Cumhuriyet'in ilk muhâlefet partisi Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası'nın mebus adayı olmuş, Cumhuriyet Halk Fırkası adayı Süleyman Bey'e [Karakaya] karşı kaybedince de taraftarlarıyla birtakım hâdiselerin içerisinde yer almıştır. Bununla ilgili takibât sürerken Keban kazâsı vâridat kâtibi Rüşdü'nün "*hasbe's-sadâke, selâmet-i vatan nâmına*" gönderdiği 20 Mayıs 1925 târihli ihbâr mektubu üzerine Şark İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanarak İzmit'e sürülmüştür.[72] İhbârnâmesinde Beyzâde'nin seçim vesilesiyle Keban'a geldiğinde mevcut hükûmet aleyhine çalışan eski mebus Hacı Feyzî Efendi'nin (Hacı Mehmed Celayır) kendisini ağırladığını, seçim konuşmalarında "*dîn ü mukaddesât-ı dîniyyeyi siyâsete âlet*" ettiğini, "*hükûmet-i hâzıranın dîn ü şerîate hâdim olmadığı*"nı, "*kendisi meb'ûs intihâb edilir ise kürsî-i milletde mukaddesât-ı dîniyyeyi müdâfa'a edeceğini*" söyleyip "*fiilen hıyânet-i vataniyye*"de bulunduğunu öne süren muhbir Rüşdü, bu olaylara karışan Çarsancaklı Yümnî gibi bazı arkadaşları tutuklanmışken maiyyetindeki adamlar vâsıtasıyla insanları silahla tehdid ettiren "*hıyânet*" fiilinin başındaki Beyzâde'nin serbest vaziyette dolaşmaması lâzım geldiğini de yazmaktan geri durmamıştır.[73] Beyzâde sürgünden sonra Elaziz'e dönmüş, 1938'de vefât etmiştir.

72 bk. Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K091_D830_G042_0002. Seçimde "*hilâfetçi*" Beyzâde için çalışan bazı kimseler de tutuklanarak sorguya çekilmiş ve çeşitli cezalar almışlardır. Sorgu esnasında kendilerine yöneltilen sorulardan biri de Beyzâde için oy isterlerken halkı iknâ için "*Beyzâde Nûri Efendi'ye rey veriniz. Sakın Süleyman Efendi'ye rey vermeyin[iz]. Mehmed Nûri Efendi hilâfet, Süleyman Efendi cumhuriyet tarafdarı[dır]. Dinimiz bâki kaldıkça dindarlarımız bu cumhuriyeti kandıracaklardır. / Din ve dindarlarımız hilâfeti ihyâ edecekdir.*" şeklindeki sözleri söyleyip söylemedikleridir. (bk. Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K086_D807-2_G043_0047, IM_T12_K086_D807-2_G043_0063.)

73 bk. Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi, belge nr. IM_T12_K087_D816_G018_0006.

Fâik Efendi ise müftülüğü müteâkip Malatya Sultansuyu Çiftliği Müdürlüğü yapmış, Harput Dârülhilâfesi'nde yıllarca hadis, edebiyat ve mantık derslerini okutmuş,[74] 1928'de vefât etmiştir.

Sonuç

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'ndeki yüz elliyi aşkın belge üzerinde yaptığımız çalışmalar neticesinde Ma'mûretü'l-azîz'de 1890'larda başlayıp 1916'ya kadar krize dönüşerek süren bir müftülük meselesinin bulunduğunu tespit ettik. Kanaatimize göre meselenin çözüme kavuşamamasının en önemli sebebi devlet yönetimindeki zaafiyettir. Makale boyunca anlatmaya gayret ettiğimiz üzere vâlilerin raporları ve teklifleri devleti yönetenler tarafından bazen dikkate alınmamış, bazen onlara "idâre-i maslahat" önerilmiş, kimi zaman da bu mevzu onları görevlerinden etmiştir. Şehrin bazı ileri gelenlerinin dayatmaları hükûmet ve Meşîhat'i âciz bırakmış; sesi daha çok çıkanı görevde tutmak mecbûriyeti hâsıl olmuştur. Öte yandan oradaki istikrarsızlığın ana kaynağı sayılan dönemin müftüleri Beyzâde Mehmed Nûri ve Fâik Efendilerin müftülük makamını nüfûzlarını kuvvetlendirmek ve genişletmek için kullanmaları, adlî takip, memurların tayin ve azil muâmeleleri gibi kendilerini ilgilendirmeyen hususlarda vâliliğe baskı kurarak istediklerini yaptırmaları, eşrâf ve ağaları etraflarında toplayıp türlü usulsüz ve hukuksuz işler içerisine girmeleri, açıkça siyâsi faaliyet yürütmeleri, hattâ Beyzâde'nin mebuslukla müftülüğü birlikte sürdürmekteki ısrarı bu makamın saygınlığına gölge düşürmüş, itibârını zedelemiştir. 1909'da Şeyhülislâm Mehmed Cemâleddin Efendi'nin istifâsından 1916'ya varan altı yıllık dönemde sekiz şeyhülislâmın; meselenin baş göstermesinden kesin sonuca bağlanmasına kadarki yaklaşık on beş yıllık süreçte Ma'mûretü'lazîz'de on altı vâlinin değişmesi Osmanlı idâresinin orada niçin mutlak başarı sağlayamadığını alenen göstermektedir. Bu irâde zayıflığı müftülerin etrafında toplanan kalabalık taraftar yığınlarının ağırlığını ve etkisini daha da arttırmış, karar mercilerini iş yapamaz hâle getirmiştir. Mesele ancak 1915 biterken yapılabilen seçimlerin neticesinde Harputlu müderris Mehmed Kemâleddin Efendi'nin müftülüğe atanmasıyla tamamen halledilebilmiştir. Elinizdeki makale ile bir yandan Elazığ'ın müftülük târihine katkı sağlama gâyesi güdülmüşken öte yandan şâir, müderris ve muallim kimlikleriyle de temâyüz eden söz konusu müftülerin resmî hayatlarına vesîkalara dayanılarak ışık tutulmaya çalışılmıştır.

74 Sunguroğlu, *Harput Yollarında,* 2: 221-222.

Kaynakça

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi Belgeleri (COA)
BEO. 2367.177459.
BEO. 2367.177459.4.1-2-3.
BEO. 2383.178655.
BEO. 2877.215756.
BEO. 4343.325689.1-2.
BEO. 2360.176988/ 1.
BEO. 2378.178310.1.
BEO. 2378.178310.2.
BEO. 3113.233410/1.
BEO. 3113.233410/2.
BEO. 518.38820.1.
BEO. 886.66418.
Dh.Mkt. 879.55.
Dh.Mkt. 879.55.4/ 5/ 6.
Dh.Mkt. 1121.38.1.
Dh.Mkt. 1287.52.3/ 4.
Dh.Mkt. 1293.25.1/ 2/ 3.
Dh.Mkt. 1304.14.1/ 2/ 4/ 9/ 10/ 11.
Dh.Mkt. 2657.34.1/ 2.
Dh.Mkt. 2676.65.1.
Dh.Mkt. 2829.51.1.
Dh.Mkt. 879.55.1-2.
Dh.Mkt. 1304.14.
Dh.Mkt. 2760.86/1-2.
Dh.Mkt. 310.30.1.
Dh.Mkt. 359.13.4.
Dh.Mtv. 3.10.2/ 3/ 4/ 5/ 6/ 7/ 8/ 9/ 11/ 12.
Dh.Mui. 21.3.8.1-2-3/ 6.
Dh.Mui. 21.3.8.4-5.
Dh.Mui. 18.2/17.9-10.
Dh.Mui. 21-3.8.
Dh.Mui. 21-3.8.10/ 11/ 13/ 14.
Dh.Şfr. 370.00.103.
Dh.Şfr. 665.9.
Dh.Şfr. 330.82.1-2.
Dh.Şfr. 411-2.22.6.2018 03.47.43.
Dh.Şfr. 509.120.
Dh.Şfr. 60.286/1.
Dh.Tmık.M. 274.2.
Hsd.Aft. 5.62.
İ.Hus. 51.66.
MV. 197.4.1.
Y.A.Hus. 282.38.2.
Y.A.Hus. 482.57.1/ 2.
Y.A.Res. 73.39.

Y.EE. 159.44.1.
Y.Mtv. 85.67.1.1.
Y.Prk.Ask. 101.66.
Y.Prk.Dh. 7.6.2.1.

Şark İstiklâl Mahkemesi Arşivi Belgeleri

IM_T12_K083_D804-2_G028_0113.
IM_T12_K086_D807-2_G043_0047.
IM_T12_K086_D807-2_G043_0048.
IM_T12_K086_D807-2_G043_0049.
IM_T12_K086_D807-2_G043_0050.
IM_T12_K086_D807-2_G043_0063.
IM_T12_K087_D816_G018_0006.
IM_T12_K091_D830_G042_0002.

Diğer Kaynaklar

1310 Sene-i Hicriyyesine Mahsûs Sâlnâme-i Ma'mûrtetü'l-azîz. Ma'mûretü'l-azîz: Vilâyet Matbaası, ty.

ALBAYRAK, Sadık, *Son Devir Osmanlı Ulemâsı.* I-V. İstanbul: İBB Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1996.

Cerîde-i Sûfiyye. sy. 121 (İstanbul, 3 Şevvâl 1334).

Diyânet İşleri Başkanlığı Kemâleddin Efendi Özlük Dosyası.

HAYRENİ, Hovsep, *Yukarı Fırat Ermenileri 1915 ve Dersim.* 2. Baskı. İstanbul: Belge Yayınları, 2016.

İlmiye Salnâmesi. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1334.

KARATAŞ, Ahmet, "Harput Ulemâsından Müderris-Müftü Mehmed Kemâleddin Efendi", *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi,* 49 (İstanbul 2015), s. 29-126.

KIRMIZI, Abdülhamit, "Osmanlıcılık ile Milliyetçilik Arasında Hamidiye Bürokrasisinin Ermeni Memurları", *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler: Erciyes Üniversitesi I. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu [20-22 Nisan 2006- Bildiriler Kitabı].* Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları: 2007, 1, 70-79.

SUNGUROĞLU, İshak, *Harput Yollarında.* I-IV. 1. Baskı. İstanbul: Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı, 1959-1968.

ÜRKMEZ, Naim, "Osmanlı Devleti'nde Bir Toplumsal Dayanışma Örneği: 1893 Malatya Depremi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* sy. 43 (Nisan 2016): 970-986.